

szombat

2005. november
5766 Hesván

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztési titkár)
Fritz Éva (pénzügyek)

Állandó külső munkatársak:
Csáki Márton, Peremiczky Szilvia,
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Ronald S. Lauder Alapítvány,

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

Terjeszti a LAPKER Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2005. október 17-én.

Címlapfotó: Tóth Csilla

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Szikra Lapnyomda Rt.
Felelős vezető:
Máté Sándor
Internet:
www.szikralapnyomda.hu
E-mail: info@szikralapnyomda.hu

9. oldal

16. oldal

21. oldal

28. oldal

ÁLLÁSPONT

- 4 Novák Attila
Kultúrsokk

VILÁG

- 5 Izrael és a zsidók az arab
tévéműsorokban

HAZAI DOLGAINK

- 7 Egy magán-békeegyezményről
(Gadó János)

- 9 „Az állam ne egy ponton tartsa
a kapcsolatot a zsidósággal”
Interjú Olti Ferencsel (Gadó János)

- 10 Egy új kezdet
– Zsidó Közösségi Fórum

- 16 „Az asszimiláció
a holokauszt után is folytatódott”
Erős Ferencsel beszélget Várnai Pál

- 19 Eörsi István halálára (Szántó T. Gábor)

TE MIÉRT HORDOD?

- 12 Az identitás (Békés H. Vera)

- 12 Te miért hordod? (Tóth Csilla)

- 14 Hitvallás egy ezüst kézről
(Popper Péter)

MÉDIAKRITIKA

- 20 antiszemitizmus.hu

SZELLEMEK

- 21 Schmelowszky Ágoston
**Karl Abraham és az Engesztelőnap
pszichoanalitikus értelmezése**
(Bevezetés)

- 23 Karl Abraham
Az Engesztelőnap
Megjegyzések Reik Valláspszichológiai
problémák című munkájához

KULTÚRA

- 27 Kolozsi László
Fogantatás

- 28 Egy eltűnt kultúra nyomában
Beszélgetés Maia Morgenstern színésznővel,
a Marienbad főszereplőjével (Surányi Vera)

- 31 Orpheus nyomában (Ormos Mária)

- 33 Három nemzedék (Pelle János)

Kultúrsoikk

Nemrég térünk vissza a napfényes Tunéziából, melyet oly sok kelet-európai turista keres fel, hiszen meglepően alacsony összegért teljesen más égtájon érezheti magát. Ez a másik világ azonban tényleg *máshol van*, s ha az ember elszakad a kar- és bokaláncos, strandpapucsos lengyelek és oroszok, csehek és magyarok vízipipára és bőrárura vadászó, bazározó népétől, érdekes megfigyelésekre tehet szert. A diagnózis egyáltalán nem optimista, s főleg politikailag nem korrekt. A multikulti nem olyan szép, ha közelebbről megismerkedünk vele.

Minden társadalmat jól jellemez az, hogyan bánik kisebbségeivel. Az izraeli szefárd Sosa Keset a közös „keletiesség” jegyében hívna életre a keleti zsidók és palesztinok szövetségét az „izraeli rasszista állammal” szemben. A „rasszista állam” – minden bizonnyal – az askenázi zsidókat, azaz Európát és az európai kultúrát jelenti: a szólás-sajtó-gyülekezési szabadságot, a nemi szegregáció elvetését, a szexuális szabadosságot, a kritikai szellemet, és – nem utolsósorban – Goethét és Mozartot, valamint a punkokat és rappereket. Ezt a kultúrát, tehát a kisebbségeket toleráló, a konfliktusokat racionális diskusszióval megoldani próbáló európai civilizációt veti el az iszlám Kelet (és a hozzá frissen csatlakozott frusztrált izraeli szefárd), pedig titokban talán vágyódik rá. Azért is, mert nem belőle forrt ki, s mert ami megfelel a mi technikai civilizációról alkotott képünknek, azt európai gyarmatosítók hozták el, s ezt sohasem lehet megbocsátani.

Észak-Afrika Maghreb-országai a

francia gyarmatosítás tárgyai voltak, s ennek örökségét ma is felfedezhetjük a francia feliratokban, a rövid, Gitanne típusú cigarettákban, a „nyugatis” fiatalok lezser eleganciájában, a tuniszi Ville Nouvelle késő gyarmati épületeiben, valamint a Dél-Franciaor-

szágra emlékeztető utcaképekben, sétányokban, s a volt helyi modernizáló diktátor, Habib Bourgiba Napoleonra hajazó monumentális emlékművében. Ám a mélyben, a táblákkal is jelölt „turistazónán” kívüli világban más, és korántsem *eurokonform* tendenciák rejtőznek. Olyanok, melyek nem a francia felvilágosodás – egyébként ambivalens – szelleméből táplálkoznak. Páromra úgy üvöltöttek rá Ramadan első napján Tuniszbán – amikor lopva (hogy ne legyen feltűnő) palackos vizet ivott –, ami Európában elképzelhetetlen. Megjegyezném azt, hogy Izraelben is volt hasonló élményem, amikor – kb. tíz éve – szendvicset majszoló orosz bevándorlóra üvöltöttek rá – Peszah napjaiban egy buszmegállóban. Ám, amíg Izraelben a lakosság egy része aktívan is szembeszáll a vallási intoleranciával, és a monoteista, azaz intoleráns indulattal, az iszlám Keleten nem, hiszen ezeket a társadalmakat csak felületesen érintette meg a szekularizáció szelleme.

A tunéziai utcákon minimum furcsálló, maximum gyűlölettel teli tekintetek szegeződtek ránk, jelezve, hogy mennyire „liberális” társadalomban élünk, azaz a környezet mennyire fogadja el azt a „másságot”, mely most nem hozzánk, hanem hozzájuk képest „más”. A tuniszi nagyzsina góga épületébe csak úgy juthattunk be, hogy lakóhelyi igazolásunkat nemcsak az imahelyet őrző

katonák kérték el (ami természetes), hanem a zsidó közösség egyik embere is (informátor volt talán?), aki nem is adta vissza azt, míg el nem távoztunk. A kis informátor szorongó arcát nem feledhetem, héber szavaimat még nagyobb csend követte, miközben tenyerében ott lapultak azonosságunkat bizonyító dokumentumaink. Félelem ült ki a bent imádkozó kisemberek arcára, miközben a zsinagóga épülete előtt várakozó páromnak élénk taglejtésekkel azt magyarázta el egy arab kisfiú, hogy miért nem érdemes megnézni a zsidó imahelyet. Ros Hasana második napjának és Ramadan első napjának egybeesése azonban nem a vallás- és emberközi megbékélést, hanem a félelmet hozta el: a tuniszi zsidók arcán nem a nyugalom uralkodott. S ha az érzések nem elegendők, hiába az – egyébként összekötő kapocsként létező – népszokások. Az Izraelben oly divatos *hamsza* (arabul „öt”) valójában az iszlám folklór terméke, s Észak-Afrikában „Fatima (Mohamed próféta lánya) kezé”-nek hívják. Izraelben maghrebi zsidók honosították meg a viselését, melyet most oly büszkén hordanak Budapesten is, s azt hiszik, hogy ez a zsidóság. Pedig nem más, mint egy arab amulett, démonelhárító funkcióval, mely izraeli közvetítéssel jutott el Európába. Ha lázas vagy, szorongathatod, hátha meggyógyulsz. Műtétek előtt igazán javallt. Nem a szentség maga, csak utalás rá.

Sokan elfelejtették a tuniszi zsidó születésű francia író, Albert Memmi szavait, aki már 1975-ös írásában (*Mi az, hogy arab zsidó?*) fölemelte szavát a nyugati értelmiség (melynek anticolonialista marxistaként ő is tagja volt) hamis illúziói ellen: „A sokat dicsért, állítólagosan idilli zsidó élet az arab területen mítosz! Az igazság az, és erre újból utalnom kell, hogy a kezdetektől fogva kisebbség voltunk egy ellenséges környezetben, és mint ilyenek

az alávetettek összes félelmeit, agóniáját és az állandó gyengeség érzését tapasztaltuk meg. Amennyire gyermekkori emlékeimet felidézhetem, tehát apám, nagyszüleim, nagynéném és bácsikáim történeteit, elmondhatom, hogy az arabokkal való együttélés nem pusztán kellemetlen volt, hanem olyan veszélyeket hordozott, melyek időről időre realizálódtak... a zsidók helyzete a gyarmati időkben biztonságosabb, mert törvényesebb volt.”

Memmi szavai elhalkulnak a multikulturális csatazaj mellett, amely minden civilizációból és kultúrából azt emeli ki, ami neki kellemes, és ami – közvetett és közvetlen értelmében – könnyen fogyasztható: konyhát és zenét, hennát és szőnyeget. A multikulturalizmus nyugati termék, s védőpajzsként borul rá a liberális demokrácia, mely nem engedi, hogy alkatrészei harmóniáját felborítsa bármelyikük hegemoniára való igénye. Ám az *ottlét* valóságra felébreszt ebből az álomból. A tuniszi közös ünnepi katarzist is elmosta a nagypolitika; soha ennyi katonát és rendőrt nem láttam, akik feladata nemcsak az volt, hogy a külső ellenségtől óvja meg az országot, hanem a turistákat védje meg attól a helyi lakosságtól, melyet már évek óta uszítanak radikális imámok. S arra is vigyáznak, hogy a turisták ne jöjjenek ki a zárt turisztikai övezetből, ne hogy ráébredjenek, hová is érkeztek. A Földközi-tenger hullámai a felhőtlen élni akarásról tanúskodnak, s már régóta verdesik annak a földnek a partjait, mely legszívesebben tovanyúlna Európába, hogy műezzinek imádsága szálljon Nápoly és Marseilles, La Valletta és Tel-Aviv felett. Ez is veszélyes, nem csak a hagyományos európai fasizmus. S a párhuzamosok a végtelenben könnyen találkozhatnak.

Novák Attila

HIBAIGAZÍTÁS

Előző számunk címlapképét és számos fotóját Tóth Csilla készítette, akinek neve lemaradt a felvételek alól. Az érintett és az olvasók elnézését kérjük.

Izrael és a zsidók az arab tévéműsorokban

A washingtoni székhelyű Middle East Media Research Institute (MEMRI) rendszeresen szemlézi és fordítja angolra az arab és iráni média híreit, tudósításait, kommentárjait. Célja, hogy a nyugati világ első kézből tájékozódhasson: miről mit mondanak, hogyan kommunikálnak a nyelvi akadályok miatt elzárt és megközelíthetetlen arab-izlám világban. A www.memri.org honlap az egyik legfontosabb információforrás az arab-izlám média iránt érdeklődő laikusok számára, fontos tájékozási pont az amerikai politikusok számára és gyakori bosszúság, ingerültség kiváltója az arab/izlám világban, ahol sokan azt hiszik: nyelvük áthatolhatatlan akadályként védi őket, s mindazért, amit otthon mondanak, nem kell felelősséget vállalniuk a nyugati közvélemény előtt.

Az alábbiakban néhány fontos arab ill. iráni közéleti személyiség Izraellel és a zsidókkal kapcsolatos, televízióban kifejtett vélekedését gyűjtöttük csokorba.

„Palesztina, egész Palesztina nekünk jár”

Musir al-Maszri, a Hamasz gázai szóvivője, 2004. december 5., dubai Al-Arabija televízió:

„Szerintem a Hamasz stratégiája világos: meg kell szabadítani Palesztina földjének egészét a betolakodóktól. A Hamasz, ahogy az egész palesztin nép is, úgy tekint Tel-Avivra, mint Gázára, úgy tekint Haifára, mint Ramallah-

ra, úgy tekint Madzsdalra,¹ mint Han-Juniszra. Vallási, jogi és történelmi síkon Palesztina, egész Palesztina a palesztin nép tulajdona. Kizárt, hogy a Hamasz lemondana Palesztina földjének csak egyetlen apró darabkájáról is.”

„Palesztina, a tengertől a Jordánig”

Samir Ahmad, a libanoni palesztin írószövetség főtákará, 2004. december 21., iráni Szahar televízió:

Amikor látjuk, amint egy palesztin anya felkészíti fiát a vértanúságra, várja a fia vértanúságát, amikor meghallja a robbanást... Amikor látjuk, amint a fiatal palesztinok négy hónapos munkával alagutat ásnak, hogy hősies vértanúakciót hajtsanak végre... Amikor látjuk, amint egy földgyalura fellopózott palesztin lemászik egy izraeli katonai bázison... Amikor látjuk, amint egy palesztin átjut minden cionista ellenőrző ponton, eléri Tel-Avivot vagy Haifát, és felrobbantja magát az ellenséges tömegben, akkor hogyan mondhatnánk, hogy a nép kimerült, és az ellenállás csak a palesztin nép egy kisebbségének az útja?”

„Allah azért gyűjtötte össze a zsidókat, hogy a muszlimok megölhessék őket”

Musztafa Muszlim, az Al-Sarika egyetem professzora, 2005. június 19., *Al-Madzsda* televíziós csatorna – Szaúd-Arábia és Egyesült Arab Emírátsok:

„Allah most a zsidókat, akik valaha az egész világon szétszóródtak, összegyűjtötte ebbe az országba. Csoportokban vezeti oda őket a világ minden országából, hogy érvényre juthasson az Ő egyetemes törvénye: eljő az utolsó ítélet napja, amikor a muszlimok csatába indulnak a zsidók ellen, és a kő és a fa megszólal majd, »Ó muszlim, ó Allah szolgája, egy zsidó rejtőzik mögöttem, gyere és öld meg«. Ha a zsidók szét lennének szórva az egész világon, hogyan találánánk meg őket, hogyan indulnánk csatába ellenük?”

A háború közöttünk és a zsidók között vallásháború. A háború nem egy útert, egy földért folyik, bármerről is közelítünk a kérdéshez. A Korán azon részében, amit Mekkában kaptunk, tehát még az előtt, hogy a muszlimok találkozhattak volna zsidókkal, minden fejezetben lehangol a lepel a zsidók valódi mivoltáról, perverz természetükről, és a veszélyről, amit jelentenek.

Ez a háború vallásháború, és népeinket fel kell vértanúznunk a hit fegyverével.”

„A Jad Vasem, a nácik által elkövetett állítólagos holokauszt múzeuma”

2005. március 16., az iráni *Al-Alam* televíziós csatorna beszámolója a jeruzsálemi Jad Vasem új kiállításának avató ünnepségéről:

Bemondó: „Negyven ország államfője és külügyminisztere fogadta el Izrael meghívását, hogy vegyenek részt az állítólagos náci holokausztnak emléket állító múzeum felavatásán. Az ENSZ delegációját a szervezet főtitkára, Kofi Annan vezette, aki éppen előző este utasította vissza a palesztin nép meghívását, hogy látogassa meg a rasszista elválasztó falat.”

Kommentátor: „Ezen a napon arra az 1948-as dátumra emlékezünk, amikor a Nyugat megszavazta a Palesztina földjét megszálló entitás megalapítását, teljes mértékben figyelmen kívül hagyva az egész palesztin népet – amelyet ma sem vesz figyelembe. A negyven ország államfője, külügyminisztere és vezető tisztviselője azért ment oda, hogy felavassa a Jad Vasem múzeumot, amely a nácik által Németországban, Belgiumban és Lengyelországban elkövetett állítólagos holokausztnak állít emléket – amit még az európaiak közül is sokan vitatnak és megkérdőjeleznek. Azért mentek oda, hogy erősítsék a zsidó államot. Az sem véletlen, hogy a múzeumot Jeruzsálem egyik dombján építették fel. Csak egy nappal vagyunk az után, hogy a megszállók kormánya jóváhagyta a rasszista elválasztó fal nyugati oldalán fekvő domb anektálását, ilyen módon aláásva annak az esélyét, hogy a tervek szerint létrejöhessen a palesztin állam Ciszjordániában és Gázában.”

„Remélem, lesznek további mártírok, és mindennap meghal egy”

Ilham Aszja palesztin asszony, akinek a fia elesett az intifádában, 2004. október 14., szaúd-arábiai *Iqra* televízió:

„Köszönöm Allahnak, hogy egy vértanú anyja lehetek. Megmondom az igazat: dühösnek és szerencsétlennek érzem magam, és a gyászom minden olyan anyáé, aki elveszítette a gyermekét. De büszke is vagyok, hogy egy vértanú anyja lehetek. Allahra mondom, remélem, hogy lesznek más vértanúk, hogy mindennap meghal egy. Ez boldoggá tesz bennünket. Van valami rejtélyes dolog, ami boldoggá tesz bennünket. Nem tudom, mi az, ez Alláhtól jön.”

„A zsidókkal szemben nincs más út, csak a dzsihád”

Szaid Radhwan, a londoni Iszlám Kultúrközpont imámja, 2004. december 30., iráni *Al-Alam* televízió:

„A zsidókkal szemben nincs más út, csak a dzsihád. Az ellenállás semmilyen más módot nem választhat. Lehetetlen más módon visszahódítani a földjeit és szent helyeit, mivel a palesztin földeket és az Al-Aksza mecsetet csak a dzsihád révén szabadíthatjuk fel.”

„Megtanítottuk, hogy miként haljanak meg Allahért, de azt nem tanítottuk meg, hogy miként éljenek érte”

Abd al-Hamid al-Anszari, a katari egyetem Iszlám Jogi Karának volt dékánja, 2005. április 2., *Egyesült Arab Emírségek* televíziója:

Riporter: „Épelméjűnek tekinthető-e az a személy, aki olyan merényletet követ el, amelynek során felrobbantja magát?”

Al-Anszari: „Hogy ép-e az elméje? Igen. Nem kezelhetjük elmebetegként. Azokkal sem értek egyet, akik szerint az ilyen személyek rosszul tájékozottak, vagy félrevezették őket. Nem. Továbbá azokkal sem értek egyet, akik szerint tudatlan fiatalokról van szó. Épp ellenkezőleg: szövegeket idéz-

nek, és minden érvel szemben van ellenérvük. De annyi biztos, hogy a szélsőségség torzzá tette a gondolkodásmódjukat.

Nem sikerült elérnünk, hogy a gyermekeink szeressék az életet. Megtanítottuk nekik, hogy miként haljanak meg Allahért, de azt nem tanítottuk meg nekik, hogy miként éljenek Allahért, hogy miként kell építeni, produktívnak lenni, alkotni és találmányokat kifejleszteni Allahért, hogy miként kell érvényre juttatni az iszlám értékeit és miként kell Allah nevében toleránsnak lenni. Itt a gond.

Rosszul értették meg az iszlámot. Rosszul tanulták meg a parancsolatot, hogy »tegyetek jót és változtassátok meg a rosszat«. Rádadásul miattunk utálnak élni. Éspedig azért, mert azt mondjuk nekik, hogy minden tilos. Mert abszolút szélsőségekben gondolkodunk. A szélsőségek arra készítetik az embereket, hogy megutálják az életet. És aki utál élni, nemsokára az öngyilkos merényletek módozatait kutatja, amely szerinte a paradicsomba visz, egyenesen a fekete szemű szüzek karjai közé. Meg akar szabadulni a világ gondjaitól és eljutni a túlvilági boldogság birodalmába. Az a kötelességünk, hogy megtanítsuk a fiataloknak az élet szeretetét.”

Riporter: „Hogyan?”

Al-Anszari: „A tolerancia, a vallási pluralizmus és a vallásos gondolatok sokfélesége révén. Egy hitszónoknak nem az a feladata, hogy a véleményét ráerőltesse az emberekre, legyen a szóban forgó téma vallási vagy politikai. Nincs joga ahhoz, hogy tábornokká léptesse elő magát, és dzsihádot hirdessen. A dzsihád kihirdetése a hatalom előjoga. Egy hitszónoknak nincs joga ahhoz, hogy szónoklatát sajtónyilatkozattá változtassa.”

(A *L'Arche francia folyóirat nyomán*)

Rajki András fordítása

Jegyzetek

¹ Askelon arab neve.

² Azaz a Jordántól a Földközi-tengerig.

³ Ez Ciszjordánia, a Gázai övezet és Izrael Állam teljes területe.

Egy magán-békeegyezményről

Ez év október 10-én Joszi Beilin volt izraeli külügyminiszter (jelenleg a radikális baloldali Merec-Jahad párt képviselője) és Jasszer Abed Rabo volt palesztin államminiszter vendégeskedett a budapesti Közép-Európai Egyetemen (CEU). A két férfiú a nevükhöz fűződő genfi egyezményt népszerűsítette az egyetem hallgatói és oktatói előtt.

2000 szeptemberében Jasszer Arafat Camp Davidben visszautasította Ehud Barak izraeli miniszterelnök békeajánlatát, és kirobbantotta a második intifádát, amely rövid időn belül fegyveres konfliktussá terebélyesedett. Az elvadult légkör ellenére a kudarcba fulladt béketárgyalások néhány kulcsfigurája titokban tovább folytatta a megbeszéléseket – immár magánemberként, minden hivatalos felhatalmazás nélkül. (A titkos tárgyalásoknak megvolt a hagyománya, hiszen az oszlói „békefolyamat” is hasonló módon indult el, s Joszi Beilin mindebben akkor is kulcsszerepet játszott.) Az izraeli és a palesztin tárgyalók 2003 októberében jelentették be, hogy sikerült minden vitás kérdésben (határok, Jeruzsálem státusza, Templom-hegy megosztása, a palesztin menekültek kérdésének ügye) megállapodniuk Genfben. A Közel-Kelettel kapcsolatos happeningekre örökre éhes média nagy csinnadrattával tálalta az eseményt, s az ünnepélyes aláíráson Genfben jelen volt egyebek közt Kofi Annan ENSZ-főtitkár is. A megállapodás természetesen a háború tényén mit sem változtatott. Joszi Beilin és Jasszer Abed Rabo azóta is járják a vi-

lágot, s igyekeznek a megállapodásnak híveket szerezni. Külföldi támogatókban nincs is hiány, csupán a két nép és a két állam van rendkívül messze minden megállapodástól.

A budapesti látogatás aktuális témája a gázai kivonulás volt. Hogyan tovább? – tették fel a kérdést. Joszi Beilin úgy vélte, a kivonulás nem hozza közelebb a békét, mivel a lépés egyoldalú volt. Az izraeliek azt gondolják, továbbra is egyoldalúan diktálhatnak, míg a Hamasz és társai azt hiszik, a kivonulás az ő harcuk eredménye és az „ellenállás” folytatását ígéri. A két fél között továbbra sincs párbeszéd. A négy közvetítő (Egyesült Államok, ENSZ, EU, Oroszország) által kidolgozott „Road map” halott – szögezte le Beilin –, s ehelyett a genfi egyezményt ajánlotta a párbeszéd kiindulópontjául.

– Utálom, hogy örökké védenem kell ezt a megállapodást, hiszen nincs könnyebb, mint egy kompromisszumot bírálni – kezdte Jasszer Abed Rabo. A történelmi sérelmek emlegetésétől tartózkodó Beilinnel szemben a palesztin politikus leszögezte: „Felőlőnek tartom Izraelt népem szenvedéséért, én magam is menekülttáborban születtem.” Csakhogy a történelemre való hivatkozás lehetetlenné teszi a tárgyalásokat – folytatta –, s ezzel tönkretesszük népeink jövőjét. Ezért a pragmatizmust dicsérte, melynek szellemében még a palesztinok „visszatérési jogát” (az 1948-ban elmenekült összes arab – leszármazottakkal együtt értendő – visszatérési igényét Izraelbe) is sikerült megegyezéssel félretenni. Fegyveres erőre nincs szükségünk, kis nép vagyunk – folytatta – a mi függetlenségünket nemzetközi egyezmények garantálják.

E ponton világosan le lehet mérni a genfi megállapodás és a valóság közötti távolságot. Az izraeliek által kiüritett Gázában ugyanis vad erőszak- és

**Joszi Beilin, volt izraeli
külgazdasági miniszter**

**Jasszer Abed Rabo, volt palesztin
államminiszter**

Fotók: Horváth Katalin

halálkultusz uralkodik, a házak falait a „mártírok” (öngyilkos merénylők) freskói díszítik, s az övezetben a Hamasz, az Iszlám Dzsihad és az Al Ak-sza brigádok hadurairól tartják kezben a hatalmat, akiktől rendkívül távol áll a lefegyverzés gondolata.

Ám az efféle zavaró tényezőket a kétnapos tanácskozás során nem sokat emlegették. A tanácskozást az – az Izraelben radikális baloldalinak számító, de még nem anticionista – felfogás uralta, mely szerint az Intifádáért elsősorban a zsidó államot terheli a felelősség. Ennek keretében a Camp David-i tárgyalások kudarcáért is alapvetően Izraelt hibáztatták. Yehuda Elkana, a CEU rektora hozzászólásában Ehud Barak, volt izraeli miniszterelnök felelősségét emlegette, aki a maga nyugati kultúrájából ki sem látva, nem törődött a keleti tárgyalópartnere számára oly fontos tisztelet, méltóság, megalázás fogalmaival, s így Arafatnak nem hagyott más választást, mint az elutasítást. (Konkrét példát nem említett.) A hozzászólók ennek megfelelően a gázai kivonulást sem látták pozitív lépésnek, értelmezésükben „a megszállás folytatása”, „Gáza egy nagy börtön” kitételek szerepeltek. Daniel Dor, a Tel Aviv-i Egyetem docense szerint továbbra is Izrael térfelén a labda, hiszen aki járt Gázában, az nem gondolhatja komolyan, hogy a Hamasz áttér a békés társadalom építésére. A konferencia izraeli vendégei közül egy sem mondta azt, hogy az iz-

raeli kivonulás után most a palesztinokon a sor: bizonyítsák be, hogy képesek békés intézményeket is építeni.

Az izraeli politika iránt megértőbb álláspontot csak a magyar hozzászólók képviseltek: Valki László nemzetközi jogász és Bársony András, külügyminisztériumi államtitkár, az EU közel-keleti ügyekben illetékes bizottságának tagja. Utóbbi a puding próbájának nevezte, miféle intézményrendszer épül majd ki Gázában. A palesztinok nagyon jó tárgyalók – összegezte diplomáciai tapasztalatait – de korántsem ilyen lelkes építkezők. Gázában ma már nincs megszállás – jelentette ki – nem lehet többé erre hivatkozni, ha folytatódik az erőszak.

Hogyan várhatják tőlünk békés intézmények építését – válaszolta erre Jasszer Abed Rabo – amikor meg van kötve a kezünk? Csak névleges intézményeink vannak, minden lépésünkhöz izraeli engedélyre van szükségünk. A milíciákat pedig nem tudjuk két-három hónap alatt lefegyverezni, ehhez sokkal több idő kell – folytatta, világosan értésre adva, hogy Gázában változások nem várhatók és a palesztinokat ezért nem is terheli felelősség. A jelenlévő izraeliek közül ezzel senki sem vitakozott.

Gadó János

OLVASÓINK ÍRJÁK

TEMETŐÜGY

A napokban kerestük fel feleségemmel a Kozma utcában összesen 9 parcellában 13 közeli hozzátartozónk sírját. Az 5/A és a 2. parcellában lévő sírok megközelítésével ismételt hiába próbálkoztunk. Az útról a sírokhoz vezető ösvény több helyen – főként a fenti két parcellában – a gaznövények miatt áthatolhatatlan, annyira, hogy még a köveket is elborítja. A sírok minden oldalról megközelíthetetlenek. Mindezt az utóbbi két-három évben többször is szóvá tettük az irodában, de hasztalanul. Megjegyzem, hogy minden alkalommal szerszámokkal felvértezve megyünk, de olyan gazolást, mint kellene, már nem tudunk végezni. A sírok helyét ismételt feljegyezték, megjegyezve, hogy fizessünk be sírápolást. A kővel fedett sírokon nincs mit ápolni, a kertésznek az utakat kellene járhatóvá tenni. Szeptember 25-én már nem kerestem fel az irodát, mert nem találok értelmét. Többször olvastam a vidéki temetők rendbehozataláról – holott ott a látogatók száma, gondolom, jóval csekélyebb –, ezért nem értem, hogy a Hitközség, amely felügyeli a temetőt, miért nem fordít gondot a rákoskeresztúri sírkertre.

Fentieket – nem szó szerint – megírtam júliusban az *Új Élet*nek, mely a Mázsihisz lapja, de nem tulajdonítottak fontosságot ennek a kérdésnek, vagy írásomnak.

Dr. Rácz Egon
Budapest

„Az állam ne egy ponton tartsa a kapcsolatot a zsidósággal”

Interjú Olti Ferencel

Olti Ferenc, az Inter Európa Bank ügyvezető igazgatója, a Veszprémi egyetem informatikai rektorhelyettese, 2003-ig a Mazsihisz alelnöke, azóta jó kapcsolatokkal, befolyással rendelkező „független zsidó közéleti személyiség”.

– Milyen családi háttér motíválta, hogy a zsidó közéleti ügyekben aktív részt vállaljon?

– Balatonfüreden születtem a háború után. Szüleim mindketten holokauszt-túlélők voltak, akik egész családjukat elvesztették.

Auschwitzből illetve Mauthausenből visszatérve házasodtak össze. Testvérem és én voltunk a két zsidó gyerek Füreden a háború után. A zsidóság determinálta az életünket, a hagyományokat szinte az anyatejjel szívtuk magunkba, de a Talmudból sokat nem tanultam a bár micvóra való felkészülésen kívül.

– Egyedüli zsidó gyerekként milyen volt viszonya a kortársaival?

– Rendkívül boldog gyerekkorom volt. Soha semmilyen negatív tapasztalat nem ért a zsidósággal kapcsolatban.

– És arról hallott, hogy mi történt pár évvel korábban a füredi zsidósággal?

– Egyetlen szót sem. A szüleim teljes némaságba burkolóztak. Sokszor hallottam azóta, hogy sokaknak ez volt a természetes reakciója.

– És a kortársai sem szóltak semmit ezzel kapcsolatban?

– Nem. Néhány foszlány azért eljutott hozzám: például apám előző házasságából származó lányának fényképe kinn volt a nappaliban, és alá volt írva, hogy „Auschwitz 1944”. Annyit tudtam, hogy meghalt, de semmi többet. Nem beszéltek róla soha, én nem kérdeztem, az iskolában nem tanultunk erről, a hátam mögött nem sügtak össze – én gyakorlatilag felnőttként szembesültem a holokauszttal.

– Mondhatjuk tehát, hogy Füreden a háború után teljes amnézia volt 1944-gyel kapcsolatban?

– Teljes mértékben – felém legalábbis. Néha hallottam ugyan elejtett megjegyzéseket – ez és ez a család rendes volt, mert visszaadta a holmikát –, de nem értettem ki, mit adott vissza, nem törődtem vele, úgy éreztem, ez a felnőttek ügye. Engem a korcsolyázás érdekelt, meg az, hogy hányast kapok szám-

tanból. Mai eszemmel nézve persze mindez döbbenetes.

– Ugorjunk a mába. Három évvel ezelőtt – Mazsihisz-alelnökként – a közgyűlésen frontális támadást intézett az ügyvezető igazgató ellen, aminek következtében igen gyorsan kipörgött minden vezető beosztásából. Pár hónappal ezelőtt Heisler András elnöknek volt része hasonló élményekben: négy nappal azután, hogy lemondásra szólította fel az ügyvezető igazgatót, őt mondatták le egy sebtiben összehívott közgyűlésen.

– Heisler András és köztem egy technikai jellegű hasonlóság van csupán: amit meg akartunk valósítani, annak Zoltai Gusztáv ügyvezető igazgató az egyik akadálya. De ezen kívül az elképzeléseinkben semmi közös nincs: Heisler András koncepciója, ahogy én látom az, hogy a struktúra alapján jó, csak a működését kell egy kicsit nyitottabbá, átláthatóbbá tenni. És még ehhez a csekély változtatáshoz sem tudott belső szövetségeket találni. Az én koncepcióm ennél tovább ment: úgy gondoltam, ha a magyar zsidóságról beszélünk, akkor ne csak azzal a párszáz vagy egy-két ezer emberrel foglalkozunk, aki a neológ zsinagógákba jár, ne csak ennek a közönségnek legyünk szolgáltató személyizete. A magyar zsidóságnak juttatott évi –becslésem szerint– ötmilliárd forint ne csak ennek a szűk rétegnek az érdekeit szolgálja, hanem sokkal szélesebb közönségét. Vegyük számba, mekkora és hogyan rétegzett a magyar zsidóság, rétegenként mit szeretnének elérni tíz-tizenöt éven belül, ehhez képest fogalmazzuk meg a mai és a holnapi feladatokat konzek-

vensen és ehhez pénzt is rendeljünk. Az én konfliktusaim ebből adódtak.

– Itt van a Heisler András által elindított zsidó fórum, ami épp ezt az együttgondolkodást szolgálja.

– Igen tudom, engem is felkértek az egyik szekció moderátorának. Miután elmondtam a szekcióval kapcsolatos elképzeléseimet, azt mondták, akkor inkább a Holocaust oktatásáról tartsak szekciót. Ezen a fórumon tehát alapvető stratégiai kérdéseket nem fogunk tudni megbeszélni.

– Heisler András lemondása után nem kereste vele a kapcsolatot, hogy – mint hasonló gondokkal szembesülő reformerek – együtt beszéljék meg az ügyeket?

– Ha összefutunk, néha szoktunk beszélgetni, ráadásul barátságosan, de nagyon mások az elképzeléseink.

– Ön most semmilyen tisztséget nem tölt be a Mazsihisznél, viszont – ha jól tudom – az EMIH-nél* vállalt tanácsadói feladatot.

– Az én koncepcióm az, hogy virágozék száz virág, és mindenkinek segíték, aki ebbe a felfogásba beleillik. Ugyanilyen jó viszonyt ápolok a reformzsidókkal, a Lauder iskolában működő kis közösséggel, a Haver alapítvánnyal és akármelyik civil szerveződéssel. Nekem az EMIH-hel nincs kitüntetett viszonyom – nem arról van szó, hogy segíték

egy másik várat építeni. Az én magyarországi zsidó jövőképem az, hogy minél szélesebb tömegeket vonjunk be a zsidó közéletbe. És természetesen mindenkit olyan módon kell megszólítani, ami hozzá közel áll. Ebből következik, hogy a zsidóság rendelkezésére álló erőforrásokat a különböző célok érdekében működők között el kell osztani, nem pedig monopolizálni. Mivel pedig ezeknek az erőforrásoknak jelentős része állami eredetű, nagyon sok tennivalónk van az állam felé is. Az állam úgy kezeli a zsidóságot, mint homogén egységet, mert neki ez kényelmes. Azt hiszi, hogy az egyetlen szervezet, amivel kapcsolatban van – a Mazsihisz – reprezentálja illetve harmonizálja a különböző zsidó érdekeket. Ez pedig nincs így. Például annak idején sok más mellett javasoltam, hogy egységes rabbikar helyett különböző irányzatoknak megfelelő, autonóm rabbikarok működjenek. Ez fontos lépés lett volna egy valódi ernyőszervezet létrehozása felé. Ugyancsak megvalósíthatatlannak bizonyult a Mazsihiszen belüli Közéleti Tagozat elképzelés. A Mazsihisz nem tudja, és nem akarja a különböző zsidó érdekeket belül ütköztetni és harmonizálni. Mivel erre nincs lehetőség, az államot kell befolyásolni, hogy ne egy ponton tartsa a kapcsolatot a zsidósággal. Így tehát azt a nem kevés pénzt, amit a zsidóságnak juttat, (és ami-

nél lényegesen több is jár a zsidóságnak), az államnak kellene másként elosztani, ha már mi nem tudjuk ezt ésszerűen, a mai megváltozott viszonyoknak megfelelően megtenni.

– Tett is már lépéseket annak érdekében, hogy a Mazsihisz pénzfeltevő monopóliuma megszűnjék?

– Természetesen teszek sokféle lépést. Nem az EMIH, nem a reformzsidók, vagy egyes kitüntetett szervezetek, hanem az egész zsidóság érdekében.

– És meddig sikerült eljutnia? A Mazsihisz ma is a zsidóság egyedüli politikai reprezentánsa.

– Igen, ez azonban durva visszaélés a lehetőségekkel. Én úgy látom, ennek a monopóliumnak a lebontása állami feladat, méghozzá olyan méretű, mint amilyennek annak idején Eötvös nekirugaszkodott. Ami a zsidóság képviselőivel való tárgyalást illeti, a mai magyar állam e tekintetben akaratlanul is Eichmann és Rákosi utódja. Eichmann volt az első – a mindenképpen jószándékú Eötvös sikertelen próbálkozása óta –, aki a zsidókra, a Zsidó Tanács formájában, ráerőltette az egyponyos képviseletet. Ezt a hagyományt vitte tovább Rákosi, aki a felszabadulást követő különválás után a neológ status quo és ortodox irányzatokat erővel összekényszerítette. És ez ma is így él tovább, holott történt egy rendszerváltás. Liberális demokráci-

EGY ÚJ KEZDET – ZSIDÓ KÖZÖSSÉGI FÓRUM

A Zsidó Közösségi Fórum (ZSKF) Göncz Árpád fővédnökségével, a Magyar Tudományos Akadémián, november 17–20. között tartja meg *Párbeszéd a zsidóságról* című konferenciáját.

A rendezvény a magyarországi zsidó szervezetek összefogásának minden bizonnyal legtermékenyebb eseményének ígérkezik. A tizenhét, különböző irányultságú szervezet – B'nai B'rith, Bnei Akiva, Hagshama, Hasomer Hacair, JMPoint, Joint Magyarország (JDC) Kidma, Maccabi, Magyarországi Cionista Szövetség, Marom, Mazsihisz, Mazsike, Pesti Súl, Szim Salom, Szochnut, UJS, WIZO – tömörítő ZSKF 2004-ben alakult. Fő célja azon problémák tisztázása, melyek az említett szervezetek tavalyi, Horvátországban megrendezett megbeszélésén merültek fel, azaz a Mazsihisz legitimitása, a támogatások elosztása, vagy az ifjúságstratégia, ami egyébként a konferencia nyolc kiemelt témája között is az első helyen áll. A kezdeményezést, annak ellenére, hogy egyik ötletgazdája és szervezője Heisler András korábbi Mazsihisz-el-

nők volt, egyesek Mazsihisz-ellenesnek vélték, ennek azonban nemcsak az mond ellent, hogy a Joint mint főtámogató mellett a Mazsihisz és Szochnut nyújtotta a legnagyobb anyagi támogatást, hanem az is, hogy a legmagasabb szinten, Feldmájer Péter elnök személyében képviselteti magát a fórumon.

A zsidóság legfontosabb aspektusait érintő négynapos programsorozat keretében számos kerekasztal-beszélgetés és előadás lesz hallható a közösségfejlesztésről, az oktatásról, a kultúráról, a vallásról, a történelemtől, az egészségügyi és szociális kérdésekről, illetve a zsidósággal kapcsolatos kutatásokról és a zsidó szervezetek kommunikációs feladatairól. Az időszerű kérdéseket, kibeszélhetlen konfliktusokat – *a megismerés a kérdésekkel kezdődik* mottó jegyében – a résztvevők szándékai szerint a lehető legnyíltabban próbálják feltárni. A rendezvény egyik újdonsága ugyanis éppen a *demokratizmusban* és *pluralizmusban* rejlik, így minden szervezet, taglétszámától és a közéletben elfoglalt helyzetétől függetlenül, egy képviselővel bír csupán. A konferenciát Göncz Árpád és

ában élünk, miközben a zsidósággal kapcsolatos állami viselkedés semmit sem változott. Úgy tekintenek bennünket, mint a katolikus egyházat, ami történelmileg teljesen hierarchikus szervezet – ám a diaszpóra zsidósága nem ilyen.

– Egyetlen emberként aligha tudhat e téren áttörést elérni. A járható út az alternatív zsidó szervezetek közti együttműködés, fórum kialakítása lenne. Ez ügyben próbál lépéseket tenni?

– Ez tyúk-tojás probléma. Ahhoz, hogy az államnak legyen alternatív kommunikációs partnere a zsidó közösségben, létre kell valamit hozni, ehhez pénz kell és rengeteg energia. Én a saját életminőségemet nem vagyok hajlandó ismét lerontani azzal, hogy napi nyolctíz órát dolgozom ez ügyben. A másik lehetőség az, hogy az állam magára vállalja ezt a feladatot, ha a zsidóságnak jót akar tenni.

– Demokratikus állam nem szólhat bele a zsidóság belügyeibe.

– Már azzal durván beleszól, hogy egy ponton tartja a zsidósággal a kapcsolatot a nélkül, hogy feltételeket támasztana. Ez ellentétes a zsidóság és az állam érdekeivel, bár az államnak kétségkívül kényelmes. Egyébként nem kéne semmi mást tenni, mint minden törvényszövegben, ahol a zsidó képvisetet illetően a Mazsihisz szó szere-

pel, azt „zsidó egyházak és szervezetek”-re változtatni. Ilyen dedikált törvényi hely nagyon kevés van.

– E viszony megváltoztatását csak a zsidóság kezdeményezheti.

– Ugyan miért? Az állam kezdeményezte az összes korábban kialakult, elavult és indokolatlan monopólium egyoldalú és bizony sokszor fájdalmas megszüntetését – ezt nevezzük ma rendszerváltásnak. Mondjak példákat? Pártrendszer, Matáv stb. Ezekben az esetekben nem az aktuális monopólium tulajdonosát kérdezték meg, hanem a nagyobb közösség érdekét tartották szem előtt, és a változtatást keményen végrehajtották. Ebből a zsidó közösségi érdek valahogy kimaradt.

– A gazdasági monopólium és a vallási képviselet monopóliuma nem ugyanaz.

– Azt csak az állam hiszi, hogy ilyen monopóliumnak helye van. Én ezt a hiedelmet próbálom oszlatni rábeszéléssel, meggyőzéssel. Elég sokan értik már ezt az állami hierarchiában. Ön azt mondja, a miniszterelnöknek nem kell olyan dolgokkal foglalkozni, amire nem kötelezi törvény. Szerintem viszont épp ezekkel kell foglalkoznia, hogy aztán majd készüljön róluk törvény.

– Tehát ön az államtól várja, hogy demokratikus viszonyokat teremtsen a zsidó közösségben.

– Az államtól is. Mindaddig, amíg az állam ezt a monopóliumot fenntartja, a Mazsihisz, rendes monopóliumhoz illően a neki juttatott pénz töredékével minden önálló kezdeményezést megvásárol vagy ellenségnek nyilvánít, s így ezek létezése is kérdésessé válik.

Még Mazsihisz-alelnök koromban ki-harcoltam például egy alapítványt, ami a hitközségen kívüli zsidó szervezeteket támogatná. Ám az alapítvány rendelkezésre bocsátott összeget évről évre csökkentették, majd belecsempészték a hitközségi intézményeket és személyeket is, holott az alapítvány valódi célja épp a hitközségen kívüli kezdeményezések támogatása volt. Zoltai Gusztáv persze minderre azt mondja, hogy nem igaz, hisz a hitközség sok mindent ad a Mazsikének, a Bálint háznak stb. Csakhogy mindez az ő személyes döntésétől függ. A zsidó szervezetek képviselői nem ülnek ott az asztalnál, amikor a pénzt osztják, és ha nem jól viselkednek, akkor megnézhetik a támogatásukat. Mindezt abból az örökségből, ami mindnyájunkat illet! Ez anakronisztikus: ilyen rendszer csak diktatórikus államok környezetében működik. Vegyünk egy példát. Szinte minden budapesti zsinagógában problémák vannak a napi minjennel – így néha még a Dohány utcában is. Megjelenik egy új szervezet, amely nem a Mazsihisz tagságát célozza meg, építeni akar egy

Heller Ágnes nyitja meg, a workshopok, panelbeszélgetések meghívottjainak névsora azonban, politikai vagy vallási hovatarozásukat tekintve igen változatos. A szervezett zsidó közösségi élet aktív szereplői mellett ott lesznek a határon túli hitközségek tagjai, a zsidósággal foglalkozó folyóiratok szerkesztői, s a történelmi egyházak képviselői, szó lesz a holokausztoktatásról s a múzeumi intézmények funkciójáról szóló beszélgetésben pedig a Terror Háza helyettes vezetője, Tallai Gábor is a vendégek között lesz.

Feltűnő, hogy az antiszemitizmus kérdése egy előadásnak sem tárgya, de – a címetek olvasva – a holokauszttal foglalkozó előadások is olyan szempontrendszer sugallnak, amely a zsidó identitásban nem a soá tapasztalatát tekintik kizárólag meghatározónak; ehelyett, úgy tűnik, az egész konferencia szellemisége egyfajta *pozitív önkép* és társadalmi megjelenés, az élő közösségek kialakításának irányába mutat. Jelentős előrelépés lehet az *eltérő vallási irányzatok* és a *szekulárisok* közti párbeszéd, aminek egyik szimbolikus eseménye éppen a közös pénteki gyertyagyújtás lesz. Hasonlóan fontos téma a tagtoborzás, a közösségek önfenntartásának, az adományozás kultúrájá-

nak népszerűsítése, aminek érdekében egy VIP támogatói klubot is életre kívánnak hívni. Az izraeli események interpretációjával, a zsidóság és Európa jövőjével, a korszerű kommunikáció kihívásaival foglalkozó eszmecserék mellett, közösségépítő stratégiáikról szólnak majd a zsidó kulturális műhelyek vezetői, de számos irodalmi beszélgetés és zenei program is várható.

A konferencia leglényegesebb célkitűzése – egy színvonalas, mindenki érdeklődésére számot tartó esemény létrehozásán túl –, hogy a közösségi életben passzív vagy a zsidóság iránt eddig semmiféle érdeklődést nem mutató, senki által sem képviselt zsidó rétegek megszólítása érdekében közös célokat villantson fel, a gyakran szétforgácsolódott, a zsidó identitásnak csak egy-egy vetületét hangsúlyozó szervezetek előtt.

cs.m.

Z S I D Ó K Ö Z Ö S S É G I F Ó R U M

a megismerés a kérdésekkel kezdődik

közösséget. Működő zsinagógát akar létrehozni a Rumbach utcai régi zsinagógából, és hajlandó ezért anyagi áldozatot hozni. A Mazsihisz pedig minden erejével azon van, hogy ezt megakadályozza. A Mazsihisz megszerzi az épületet, csinal belőle valamit, zsinagógát biztosan nem – vagy ha igen, az csak látszat lesz, hiszen a Dohány utca közönségét lehetne csak kettéosztani, hogy ide is járjanak páran. Egy zsidó felekezetet tehát – monopóliumának fenntartása érdekében – mindent megtesz azért, nehogy egy régi zsinagóga valóban zsinagógaként működjen. Ez mégiscsak szörnyű! És az állam ehhez asszisztál – akkor is, ha nem tud róla. Az állami döntéshozók azt hiszik, a zsidóság úgy működik, mint a pápaság. És ha ezeket a dolgokat elmagyarázom, elkerekedett szemekkel néznek.

– Nem gondolt arra, hogy a hitközségen kívül kellene zsidó fundraising tevékenységet folytatni?

– De igen. A hozzám fordulók számára igyekszem is valamennyi magánadományt szerezni, de ennél sokkal nagyobb volumenű kezdeményezésre lenne szükség. Évi 30-40 millió forintot kéne szánni arra, hogy ez a dolog elinduljon.

– Ön van abban a helyzetben, hogy ezt elindítsa.

– Igen, de amint mondtam, nekem van családom, három gyerekem, egy szakmám, néhány támogatott ügyem és napi huszonnégy órám. Ezzel a teljesítőképességem kimerült. És a képhez az is hozzátartozik, hogy – „hála” a hitközségnek – a magyar zsidó közélet morálja olyan, hogy – a sárdobáláson kívül – nem sok köszönetet várhatunk a munkánkért. Az utóbbi öt évben kipörgött innen a legtöbb jó szándékú, felkészült önkéntes.

– Miért nem próbál ezekkel az emberekkel valamilyen együttműködést kialakítani?

– Tudunk egymásról, ismerjük egymás telefonszámát.

– És miért nem lépnek a nyilvánosság elé valamilyen kezdeményezéssel?

– Azért, mert ehhez nem napi két-három, hanem nyolc-tíz órát kellene zsidó ügyekkel töltönnem.

Gadó János

* Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség. 2004-ben bejegyzett felekezet, vallási vezetője Köves Slomó lubavicsi rabbi.

Az identitás

Pszichológiai értelemben vett identitásunk egész életünk során alakul, változik, fejlődik, alakulásának legfontosabb állomása azonban általában a serdülőkor. A legtöbben először ekkor keresik és határozzák meg tudatosan a helyüket a világban és másokhoz való kapcsolódásukban. Identitásérzésünk akkor válik erőssé, amikor a saját magunkról alkotott sokféle érzésünk, gondolatunk egyrészt a magunk számára egy integráns egész képét adja, a folyamatosság és a belső összhang élményét nyújtva, másrészt, amikor ez az én-fogalom a másokkal való kapcsolatainkban is megjelenik és azzal valamiképpen egyensúlyba kerül.¹ A sikeres identitás állapotának eléréséhez hozzátartozik továbbá az önmagunkhoz, az identitásunkhoz való hűség, elköteleződés is, amely megengedi azt, hogy esetenként ellentmondásos értékeink és vonzódásaink közepette is megtartsuk magunkban ezt a belső azonosságérzést.

Az ilyenfajta stabil, érett identitás kialakulása azonban korántsem zökkenőmentes folyamat, sőt: elérésére leginkább akkor van esélyünk, ha megszenvedtünk érte, vagyis ha végighaladtunk az útkeresés gyötrelméin, és magunk küzdöttünk meg válságainkért. A pszichológiai kutatások szerint azonban ez csupán az egyik lehetősége annak, ahogyan aktuális identitásunkat elérjük. Az ún. *korai zárás* esetében, bár identitásunk többé-kevésbé tisztázott, ezt nem a saját küzdelmünk árán értük el, hanem „készen kaptuk”: a család vagy társadalmi közegünk teszi egyértelművé a követendő utat a számunkra – vagyis a keresést már azelőtt lezártuk, hogy valójában elkezdjük volna. (Jó példa erre az a fiatalember, aki azért lesz orvos, mert már nagyszülei is azok voltak, vagy az, aki számára a zsidó

hagyomány követése magától értetődő örökség, és a zsidó identitás megtartása vagy elhagyása mint választási lehetőség soha nem is merül fel.) A *moratórium* állapotában ugyanakkor az a személy van, aki éppen a keresés időszakát éli: próbálgatja a lehetőségeket, de egyelőre nem köteleződik el egyik mellett sem. *Identitásdiffúzió*nak pedig azt nevezzük, amikor sem krízis, sem pedig elköteleződés nincsen: a személy ilyenkor nem próbálkozik különféle identitásszerepekkel, hanem egyszerűen elzárkózik bármifajta elköte-

Te miért

Ezt a kérdést tettem fel olyan fiataloknak – és kevésbé fiataloknak –, akik valamilyen zsidó jelképet viselnek magukon medálként vagy bárhogy.

– Hogyhogy miért? – szölt a kápából adott válasz, és a csodálkozó tekintetek mögött láttam a gondolatot: micsoda hülye kérdés!

Aztán, mivel valamit írnom kellett, következett a kínládás. A sután, keservesen összeválogatott szavak nem nagyon alkottak értelmes mondatot. – Segíts, te hogy mondanád azt, hogy...?

Próbáltak gondolattá traszformálni egy érzést, szavakba önteni valamit, ami a szívükben van, és olyan, mint a levegővétel. Azon sem gondolkodunk, csak vesszük és kész.

A Dávid-csillag ott lóg a nyakukban, mert ott lóg és kész.

Fotók és szöveg: Tóth Csilla

leződéstől, ami gyakran szociális elszigetelődéshez is vezet.²

Nem meglepő, hogy akárhogyan is jöjjön létre (korai zárás vagy az érett identitás elérése által), az elkötelezettség elérése előnyösebb, hiszen bizonyos stabilitásérzést eredményez és így az elkötelezettek jobban érzik magukat a világban.³

A Szombat által megkérdezettek, zsidó identitásuk tudatának erőteljes jelét adják azzal, hogy ezt a társas környezet számára egyértelműen kifejezik – anélkül, hogy bárki rákérdezne, világossá teszik kötődésüket, elkötelezettségüket. A rövid válaszokból természetesen nem derül ki, hogy ki hogyan jutott el ennek határozott vállalásáig. A megkérdezettek között valószínűleg az identitásdiffúzió állapotának kivételével a többi háromféle identitásalakulás példáinak mindegyi-

kével találkozhatunk: vannak, akik hosszas belső és/vagy külső küzdelem után jutottak el jelenlegi önmeghatározásukig, vannak, akik számára a család hagyományozta a zsidósághoz való kötődés kifejezésének elvárását, amit ők nem is igen kérdőjeleztek meg, és vannak, akik identitáskeresésük egy állomásaként próbálgatják a zsidósághoz mint csoporthoz tartozás érzését, élményét.

A Dávid-csillag, vagy egyéb zsidó jelkép viselésének okát firtató kérdésre adott válaszokban ugyanakkor a mai magyarországi zsidó identitás főbb tartalmi összetevői jól kirajzolódnak. Szociológiai kutatások szerint⁴, fontossági sorrendben a következő tényezők adják a zsidó identitás személyes motívumait: *a zsidóságot ért üldöztetések tudata, illetve a holokauszt emléke; a felmenők, a zsidó*

múlt emlékeinek ébrentartása; a zsidósághoz tartozás szubjektív érzése; a zsidó kultúra iránti érdeklődés, az abban való otthonosság; a zsidóság nagy alakjai, teljesítménye felett érzett büszkeség; a zsidókkal való baráti kapcsolatok bensőségessége; Izraelhez való közelség érzése; zsidó házastárs választása; a zsidó vallás gyakorlása; valamint a felekezeti, hitközségi életben való részvétel. A hagyományos vallásgyakorlás, illetve a zsidó intézményekhez való kötődés motívumánál tehát meghatározóbb szerepet játszanak a hagyomány megőrzésének egyéb szimbolikus módjai. Ez a jelenség a – Szombatnak nyilatkozó túlnyomó részét is alkotó – fiatalabb korosztály tagjainál markánsabban jelenik meg: szemben az idősebb korosztály tradicionális megközelítésével, a fiatalabb nemzedékek nagyobb

hordod?

(17 éves) Felvállalom az identitásomat.

(18 éves) Jó egy biztos ponthoz tartozni.

(18 éves) Izraelben vettem, és nagyon szeretem.

(19 éves) Szép emlék, amit Izraelből kaptam.

(52 éves) Egyszerűen ebben érzem otthon magam.

(25 éves) Ezzel együtt vagyok én, én.

(31 éves) Sokat félek, és olyankor segít, hogy tartozom valahová.

(38 éves) Kiegészíti félzsidóságomat.

hangsúlyt helyeznek a történeti, kulturális, illetve szubjektív mozzanatokra személyes identitásuk meghatározásakor.

Békés H. Vera

Hitvallás egy ezüst kézről

A ki szemből rámnéz, látja, hogy mindig egy ezüst kéz fekszik a mellemen. Fekete szíjon lóg, ami alig látszik, mert én mindig fekete ruhát hordok. Kérdezik: Minek öregítem magam? Vagy papos benyomást akarok kelteni? Egyik sem. Csak nem szeretek átöltözni. A fekete mindig,

mindenhova jó, talán kicsit elegáns is. Ámbár mindig minden lóg rajtam. Az elég nagy ezüst kéz is.

Valamikor Tunéziában kaptam. Ott Fatime kezének tartják. Egy női szentség, vagy istenféle, esetleg istenfeleség mindig jól jön egy vallás népszerűsítéséhez. Laksmi, Aphrodité, Istár, Héra, Pallas Athéné, Vénusz, Mária... Kár, hogy nekünk, konokul egyistenhívő zsidóknak nincsen. Ha lenne, sokan talán

¹ Erikson, E. H.: *Childhood and Society*, New York, Norton, 1950, valamint *Identity: Youth and Crisis*. New York, Norton, 1968.

² Marcia, J. E.: Development and validation of ego identity statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1966/3, 551–558.

³ Prager, K.: Identity development and self-esteem in young women. *Journal of Genetic Psychology*, 1982/141, 177–182. (írd. Carver, S.C.–Scheier, M.F. (szerk.): Személyiségpszichológia. 294.o. Osiris kiadó, Budapest, 1998.

⁴ Kovács A. (szerk.): Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon. Egy szociológiai kutatás eredményei. 13–14.o., 16. tábla. Szombat, 2002. Lásd még: Kovács A. (szerk.): Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményei. Múlt és Jövő, 2002.

Te miért hordod?

(30 éves) Kommunikáció. Hogy felismerjen, akinek fel kell. Hitvallás, tisztelgés az ősök előtt, akiknek nem volt választásuk, hogy vállalják-e. „Vállaltatták” velük!

(16 éves) Anyukám nem zsidó, de én százszázalékosan annak érzem magam. A Dávid-csillaggal ezt szeretném felé és a zsidóság felé is megmutatni.

(19 éves) Születnapomra kaptam a testvéremtől. Ez egy olyan jelkép, amit az ért, akinek kell.

(23 éves) Biztonságban érzem magam, ha rajtam van. Azért hordok hármát, hogy mutassam a többieknek, ne féljenek fölvenni.

(25 éves) Egyértelműen jelzi a hovatartozásomat.

(46 éves) Sófár van nálam, és nem habozok használni.

(46 éves) Számomra jó érzés a zsidósággal való azonosulás.

(33 éves) Mert zsidó vagyok.

jobban szeretnének minket.

Ez a kéz... Talizmán, vagy amulett? Tudják, mi a különbség? Az amulett távol tartja a sötét erőket. A talizmán odavonzza a szerencsét. Az enyém: amulett. Amikor Izraelben éltem – ott is hordanak hasonló arany kezeket: egy angyal védő kezét –, zsidó jelképeket véstem rá. A béke szavát, Dávid-csillagot, hétágú gyertyatartót.

Miért hordom? Mert az idők során megszerettem, már hozzám tartozik, mint a szemüvegem. Vele együtt vagyok: én. Meddig hordom? „Amíg a nap fáklája ki nem alszik, s az árnyékok elhanyaglanak.” Vagyis esti lefekvésig, vagy amíg majd leveszik rólam.

Mit gondolok a jelvényként, ékszerként viselt zsidó szimbólumokról? Nekem rokonszenves, ha valaki finoman, esztétikusan, de nyilvánosan is vállalja zsidóságát. Megjegyzést tehetnek rá?

Tehetnek. De úgy érzem, hogy ma már szabad választástól függ, hogy valaki továbbra is a diaszpórában él-e, vagy Izraelben. S ha a galutot választotta, akkor ne panaszkodjon, hogy ott nem mindenki kedveli a zsidókat, s nem zsidó ízlés szerint szerveződik az élet. Ám a fizikai provokációkat kökeményen kell visszautasítani. A mindenkori kormányzat és a honi zsidóság együttes felelőssége, ha ma Magyarországon kockázat nélkül lehet zsidók ellen uszítani, tüntetni, védtelen zsidókat bántalmazni. Netán szükség lenne a zsidóság nemcsak vallásos, hanem hatékony világi képviselőre is. S a zsidó szimbólumok viselése talán részben ezt a hiányt pótolja.

Az ezüst kéz a mellemen megkövetelte, hogy időnként számot vessek a zsidósággal. Volt-e idő, amikor megtagadtam? Nem volt. Nem is lett volna értelmű, aki rámnézett, amúgy is tudta. De

a zsidóságot soha nem éreztem szellemi bilincsnek, soha nem korlátozta intellektuális szabadságomat. Volt-e idő, amikor megpróbáltam abból élni, hogy zsidó vagyok? „Megélhetési zsidó” – mint ma mondanák. Erről sem tudok. Zsidónak tartottam és tartom ma is magam, és nem „zsidó származásúnak”. Jó zsidó voltam? Bigott vallásos szempontból bizonyára nem.

Szerintem az a jó zsidó, aki azzal szerez megbecsülést a zsidóságnak, hogy tehetségesen és tisztességesen dolgozik, ezzel elismerést vív ki magának, de egyre többen teszik hozzá: Jé, ez egy zsidó!

Igazam van? Valószínűleg nincs igazam. S bár a világ nagyon nagy, én meg nagyon kicsi vagyok, de én mégis csak a saját fejemmel tudok gondolkodni. Baj?

Popper Péter

(27 éves) Jó szemmelverés ellen, és a félszavakból is megértjük egymást kategóriába tartozik. Plusz egy nagyon kedves embertől kaptam.

(44 éves) Az élet mázlijának tartom, hogy a férjem, a gyerekeim, a barátaim zsidók, és általuk kapcsolódhatok a zsidósághoz. A medált a lányomtól kaptam Izraelből.

(32 éves) Szerettem volna a zsidó származásomnak külső jelét adni. A nyakban a csillag elcsépett, ezért hordok gyűrűt és piercinget is.

(20 éves) Németországból jöttem, ott minden zsidó viseli. Csodálkozom, hogy itt milyen kevesen. Szerintem, ha mindenki viselné, kisebb lenne az antiszemitizmus.

(29 éves) Mert zsidó vagyok és vállalom.

(24 éves) Büszke vagyok, arra hogy részem van ebben a megtiszteltetésben.

(33 éves) Jobban érzem magam, ha rajtam van.

(27 éves) Zsidó iskolában tanultam és tanítok. A vallásom jelképe.

„Az asszimiláció a holokauszt után is folytatódott”

Erős Ferencsel beszélget Várnai Pál

– Mikor és hogyan értesült arról, hogy zsidó, és ez milyen kihatással volt pályájára, további életére? Hiszen az ön nemzedékében sokan csak iskolás- vagy kamaszkorukban tudták meg – nemritkán kerülő úton –, hogy zsidók.

– Hogy zsidók vagyunk, azt a családomban nem titkolták el, bár ez különösebben nem volt téma. Egyik nagyanyám beszélt erről, de voltak mások is a családban, pl. egy nagy-néném, aki egyedül élte túl a holokausztot, és akinek az egész családja elpusztult. Gyerekkoromban többször jártam nála Tapolcán, ahol lakott. Péntekenként gyertyát gyújtott, és az elpusztult rokonok nevei is fel voltak vésve egy kis márványtáblára a lakásban. Mesélt is róluk, tehát ezt azért nem titkolták el előlem. A szüleim ellenben nem nagyon foglalkoztak ezzel a témával. Mindketten kommunisták voltak, s ez rányomta bélyegét, legalábbis 1956-ig, a családi légkörre. Amikor aztán 1960-ban az Apáczai Csere János Gimnáziumba kerültem, volt egy irodalomtanárom, Kovács Endre, aki erről egészen nyíltan beszélt, persze nem az egész osztály előtt. Ő pontosan tudta, ki a zsidó a gyerekek között, beszélt a zsidókérdésről és a saját holokauszt történetét is elmesélte. Egy ízben említette nekem, hogyha érdekel a téma, akkor menjek el az Országgyűlési Könyvtárba és kérjem ki Bibó István híres, a zsidókérdésről írott tanulmányát, amely annak idején a Válasz című folyóirat-

zetének tanára, ő vezeti az elméleti pszichoanalízis doktori programot. Identitás- és előítélet-kutatással, valamint a pszichoanalízis történetével foglalkozik. A Budapesti Könyvszemle (BUKSZ) szerkesztőbizottsági tagja, és 1990 óta szerkeszti a Ferenczi Sándor Egyesület Thalassa című folyóiratát. Szerzőként és szerkesztőként több könyve jelent meg. Az elmúlt években Sigmund Freud és Ferenczi Sándor többkötetes levelezése magyar kiadását szerkesztette és rendezte sajtó alá. 1996-ban verseskötete jelent meg Goffman meséi címmel.

ban jelent meg. Furcsa mód, szó nélkül kiadták a könyvtárban, noha Bibó ekkor még börtönben volt (amiről én mit sem tudtam). El is olvastam, 1962-t írtunk akkor. Rám nagyon nagy hatással volt ez a tanulmány. Hozzá kell tennem, hogy zsidózást már korábban is tapasztaltam. Az iskolában volt néhány ilyen kisebb incidens, de antiszemitizmussal akkor találkoztam, amikor tizenegy éves koromban az NDK-ban voltam egy úttörőtáborban. A csoportunkat azért vitték oda, hogy az '56-os események során megviselt gyerekeket „istápolják” a német elvtársak. Velem együtt sok kádergyerek is volt a csoportban, köztük olyanok is, akiknek a

papája ávósként vesztette életét az „ellenforradalomban”. S hát elég furcsa helyzet alakult ki, mert ezek között a gyerekek között én voltam a legkisebb, ugyanakkor nekem voltak a legjobb képességeim ahhoz, hogy kapcsolatot teremtsék a táborban lévő német gyerekekkel. Tudtam velük kicsit németül meg angolul kommunikálni, ezt pedig a többi magyar gyerek nagyon nem vette jó néven, őket jobban érdekelte a verekedés meg a foci. S amikor látták, hogy én milyen jól „üzletelek” – jelvényeket meg képeslapokat cserélgettem a német gyerekekkel –, elkezdtek zsidózni. Ügyetlenebb is voltam náluk, focizni se tudtam valami jól, viszont megnyertem

1946-ban született Zalaegerszegen. Pszichológus. Az egyetem elvégzése után rövid ideig a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutató Központjában dolgozott. Több mint harminc éve dolgozik az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében, ahol egy társadalom-lélektani problémákkal foglalkozó kutatócsoport vezetője. Néhány éve pedig a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Pszichológiai Inté-

egy szellemi vetélkedőt. Ezt is irigylték, a fiatal tanár pedig, aki velünk volt, szintén heccelte őket. Majd megkérdezték, hogy nem vagyok-e véletlenül zsidó? Erre zavartan valami olyasmit válaszoltam, hogy én nem, ám lehet, hogy a nagyanyám zsidó származású. Mire kaptam néhány pofont meg rúgást, amit persze lehet, hogy e nélkül is kaptam volna. Mindenesetre eléggé sokkoló élmény volt, mintegy szimbolikus, kevésbé drámai megismétlése annak, ahogyan tizenhárom évvel korábban az anyámat és rokonait vitték el egy transzporttal Zalaegerszegről Auschwitzba. Emlékszem, nagyon meleg volt, és végig szomjajztunk a vonatúton. S bár ez nem volt hasonlítható ahhoz a szörnyű élményhez, ami 1944-ben anyámmal és más rokonokkal történt, később valamiképpen mégis elgondolkodtatott: hogyan is van az, hogy ők elengednek engem Németországba, alig több mint tíz évvel mindazok után, ami velük történt? Milyen elfojtások és hátrítások kellenek ahhoz, hogy ezt megtegyék, és milyen vakhit kell hozzá, hogy a saját, kissé túlságosan is féltett és oltalmazott kisfiúkat elengedjék hat hétre az NDK-ba? Már kamasz koromban gondolkoztam ezeken a dolgokon, írtam több verset is erről. Majd egy középiskolás történelmi pályázat kapcsán elkezdtem foglalkozni a deportálások történetével. Anyám zalaegerszegi volt, én is ott születtem, de a rokonságból és az ismeretségi körből akkor már, egy-két család kivételével, nemigen élt ott senki. Az egerszegi túlélők többsége a háború után Budapestre költözött. Az ottani levéltárban kezdtem kutatni, találtam is néhány fontos csendőrségi dokumentumot, de az egész olyan félelmetes volt, hogy az egész kutatást abbahagytam, amiről különben a történelemtanárom is lebeszélte. Akkoriban, 1963-ban, ezzel a témával kevesen foglalkoztak. Magam is éretlen voltam az efféle kutatáshoz.

– Önnel ellentétben viszont sokak elől eltitkolták származásukat. Voltak, akik hallottak valamit arról, hogy az apjuk munkaszolgálatos volt, csak éppen nem tudták, hogy ez mit is jelent. Valaki meg mesélte, hogy nagymamájuk azt tanácsolta: ha kérdezik, hogy mi vagy, mondd azt, hogy zsidó származású, unitári-

us vallású magyar ember. Mennyire rafináltan és védekezően igyekeztek óvni a gyerekeket!

– Ezzel mi is így voltunk, nagyon be volt ez „csomagolva”. „Zsidó származású”, meg „felekezet nélküli”, ezek voltak az illedelmesebb kifejezések. Ehhez hozzátartozik, hogy a hatvanas években a zsidóságot nem tartottuk számon, nem érdekelt senkit, legalábbis *látszólag nem*. De azért volt olyan osztálytársam, akiről kezdettől fogva tudtam, hogy zsidó, hiszen az apja a hitközségnél dolgozott, de volt olyan is, akiről némi meglepetésemre, csak sokkal később, évtizedek múltán derült ez ki. Mint ahogy sokak jobboldalisága is csak évtizedek után vált számomra világossá.

– Egyszer egy volt osztálytársam megjegyezte, hogy milyen érdekes: amikor sok éve együtt jártunk, akkor soha nem beszéltem a zsidóságomról, most pedig hirtelen ennyire fontos lett. De hát ki beszélt akkor erről?

– Azért ezek a problémák már valamiképpen akkor is ott voltak, csak inkább – Mérei Ferenc szociálpszichológus ismert kifejezésével – az „utalás” szintjén. A tudatnak a peremén, ahonnan, adott esetben, könnyen elő lehetett hívni.

– Az identitás labirintusai című könyvében használja az „észrevétlenné válás” kifejezést. Engem nemrég nagyon megdöbbenett, amikor egy háború előtti regényben arról olvastam, hogy a zsidó főszereplő reggel a tükörben vizsgálhatja arcát, azt remélve, hogy nem néz ki zsidónak. Akkor ez a virulens antiszemitizmus miatt volt így, később meg más megfontolásokból, például abból, hogy az embereknek már elégük van a zsidóságukból, illetve anak terheiből.

– Ami a zsidó külsőt illeti, ma sem tudnám megmondani, hogy miben különbözik egy zsidó orr más orroktól, de emlékszem, hogy a nyolcvanas években készített interjúmban többen beszéltek arról, hogy nem akarnak „zsidósan” kinézni. Volt olyan alany, aki átoperáltatta az orrát, vagy igyekezett nem feltűnni, tehát ugyanúgy öltözködni, viselkedni, gesztikulálni, beszélni, mint mások, minél jelentéktelenebb külsőt felvenni, minél inkább beleolvadni a

„szürke tömegbe”. Ha mondjuk valaki kapott egy Dávid-csillagos nyakláncot, akkor ezt elrejtette, nehogy lássák. Csak olyan társaságban vette fel, ahol biztos lehetett abban, hogy ezért nem fogják őt megbélyegezni, vagy nem fognak a háta mögött összesúgni. Munkahelyen például semmi esetre sem viselte. Tehát bevált Mózes Mendelssohn teóriája, hogy csak otthon legyünk zsidók. Azzal a különbséggel, hogy sokan otthon sem voltak azok, hiszen a szülők családi körben sem igen beszéltek erről. De ha beszéltek volna is, attól még nem lettek vallási, közösségi értelemben zsidók. Fontos hangsúlyozni, hogy a zsidóság származást és közös szenvedést jelentett. Ettől az ember még nem lett vallásos, amint az én nemzedékemből nagyon kevesen lettek azok. Én ma is ugyanolyan rendíthetetlen ateista vagyok, e tekintetben ugyanúgy gondolkodom a világról, mint régebben, miközben természetesen sok dolgot egészen másképpen látok, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt. De ha sok mindent másképpen is látok, alapvető gondolkodási struktúráim nem változtak.

– Az identitás labirintusa című könyvében az is olvasható, hogy nemcsak a holokauszt maradt tabu, de a második generáció számára egy egész múlt veszett el, hiszen a háború előtti dolgokról se igen beszéltek.

– Vagy csak nagyon keveset beszéltek. Nem szeretek általánosítani. Még a nyolcvanas években csináltunk majdnem kétszáz „második generációs” személlyel mélyinterjút. Az interjúalanyaink körében is nagyon sok egyéni variáció volt található. Voltak olyan esetek, ahol ez a múlt tényleg teljesen eltöröltődött, tehát a korábbi család mintája nem létezett volna. A szülők szinte semmit nem meséltek a nagyszülőkről, tehát saját szüleikről. Más esetekben azonban voltak utalások, kisebb-nagyobb epizódok, családtörténeti foslányok, amelyek mégiscsak előkerültek. Például volt egy nagymama, aki egy régi pészachra emlékezett, és ezt elmesélte unokájának. Ezekből a felidézett foslányokból, a mozaikokból olykor mégis fel lehetett építeni valamilyen családtörténetet. Hogy valamit visszahozzanak a visszahozhatatlanból. Tudjuk, hogy ez milyen borzasztóan nehéz

„nyomozómunka” lehet. Például Helen Epstein nemrég megjelent könyvében (*Anyám nyomában*) részletesen leírja, hogyan derítette ki anyja és nagynyja csehországi múltját. A mi interjúinknak talán legérdekesebb és legfontosabb hozadéka az volt, hogy sok emberben beindította azt a szükségletet, hogy az emberek próbálják meg rekonstruálni a „véégképp eltörölt”, mégis létező múltat.

– **A második, illetve harmadik generációnak nemcsak nálunk voltak identitásproblémái. Az amerikai helyzetről szól Epstein másik könyve, A holokaust gyermekei. Thane Rosenbaumnak a Szombatban nemrég megjelent regényrészlete szintén azt példázza, hogy Amerikában is sok mindent elhallgattak. Azzal a különbséggel persze, hogy ott a gyermekek legalább tudták, hogy zsidók, de ettől nem lett könnyebb nekik. Amíg itt, nálunk, még hozzárakódott valami.**

– Kettős teher. Azt hiszem, Vikár György pszichoanalitikus használja valahol a „kettős homokzsák” kifejezést, ezt a kettős homokzsákot kellett a zsidóságnak viselnie. Az egyik maga a holokaust volt, a másik pedig a kommunista rendszer, amely nem akart erről tudomást venni, és igyekezett mindenfajta vallási, etnikai vagy csoportidentitást a perifériára szorítani. Az egyik „homokzsákról”, a holokaustról persze sehol sem volt könnyű beszélni, Nyugaton vagy akár Izraelben sem. Ott is csak a hatvanas meg hetvenes években kezdtek beszélni a holokaust okozta traumáról. Nagyon nehéz a traumáról beszélni, nehéz átadni a traumatikus élményeket.

– **Személyes tapasztalatom, hogy akik például ausztriai kényszermunkán voltak, könnyebben mesélnek erről az évről, mint akik Auschwitzot élték meg.**

– Persze, ez az interjúból is kiderül. A történeteket nagyon nehéz homogenizálni. Vannak, akik megsemmisítő táborokban, kényszermunka-táborokban vagy munkaszolgálatban voltak, mások bujkáltak. Nagyon érdekes ebben a vonatkozásban az izraeli pszichológus, Dina Wardi könyve, az *Emlékmécsesek*. Wardi megkülönböztet áldozati és hősi történeteket. Egészen másképp alakult a „hősi” (például valamilyen elle-

nálási mozgalomban részt vett) családokban felnövekedett gyerekek története, és az „áldozati” családokban felnövekedetteké. Sokféle történet van, de el lehet mondani, hogy a traumát szavakba önteni roppant nehéz.

– **Sok évvel ezelőtt egy lány irigyledve mondta nekem Budapesten, hogy jó nekem, mert én legalább zsidó vagyok, van identitásom, tartozom valahova. Egy nemrég itt járt külföldi államférfi pedig valami olyasmit talált mondani, hogy most jó zsidónak lenni Magyarországon, a zsidók itt boldogok. Persze egy politikus mindig diplomata. Mit gondol erről a pszichológus? Milyen ma zsidónak lenni Magyarországon? A 19. századi orosz költő, Nyikolaj Nyekraszov ezt a címet adta költeményének: Kinek jó ma Oroszországban? Nem nehéz kitalálni a választ.**

– Én is hallottam ilyesmit, hogy „milyen jó nektek”, mondják, „nálatok van szolidaritás, vannak kapcsolataitok, van mögöttetek egy szociális háló, egy kapcsolati tőke, amellyel más csoportok nem rendelkeznek”. Valójában azonban kapcsolati tőkéje minden olyan csoportnak van, amely valamilyen közös történelmi múlttal hagyatkozhat. A zsidóknak is lehet kapcsolati tőkéjük, de ez nem okvetlenül zsidó alapon szerveződik, hanem például osztálytársakkal, évfolyamtársakkal, kollégákkal, barátokkal való kapcsolatok révén. Még ma is létezik egy torzkép a zsidóságról, hogy sokkal jobb az érdekérvényesítési képességük, mint másoké. S hogy milyen ma itt a zsidóknak? Itt élek, ritkán szoktam ezen gondolkodni, inkább azon, hogy ez egy élhető ország, vagyis inkább az lehetne, ha nem lenne olyan, amilyen. Ennek semmi köze sincs a „zsidókérdéshez”, nem látok különbséget egy hatalmával visszaélő, vagy pozíciójára alkalmatlan zsidó és nem zsidó között. Nekem nem annyira kapcsolati, mint inkább szellemi tőkém van, de ettől nem vagyok sem boldogabb, sem boldogtalanabb. Persze minden rétegnek megvannak a maga gondjai, traumái, fájdalmai, örömei. De a zsidóság masszív, kollektív traumája nagyon mély, túlságosan is mély nyomokat hagyott, több generáción keresztül, s ezt láthatjuk akár a harmadik generációnál

is, ahol még mindig ott kísért a múlt. A sebek gyakran ma is feltépődnek, s ehhez nem kellene okvetlenül erőszakos események, ehhez a szavak is elegendők.

– **Gondolja-e, hogy az asszimilált zsidóságot a holokaust valamiképpen hozzásegítette ahhoz, hogy zsidósága jobban tudatosodjék, vagy éppen ellenkezőleg?**

– Az asszimiláció a holokaust után is folytatódott. Már a hetvenes években történt, hogy a fiatalok elkezdtek érdeklődni származásuk iránt. Ez részben divat volt, amolyan etnikai reneszánsz. De a zsidóságnak egy jelentős része ma is rejtőzködik, tovább folytatja elődei asszimilációs stratégiáit.

– **Már említett könyvében idéz egy külföldi szerzőt azzal kapcsolatban, hogy a holokaust második generációjából sokan választottak olyan pályát, ahol nagyobb mértékben van szükség empátiás érzékenységre, altruizmusra. Én úgy látom, hogy ezekre a pályákra a zsidók mindig is mentek, hiszen pl. a modern pszichológia vagy pszichoanalízis eléggé „zsidó” tudományok. Az orvoslásról nem is beszélve, amelyben már az ókortól kezdve jelentősen képviseltették magukat.**

– Vizsgálatokra, felmérésekre hivatkoznak, melyek kimutatták, hogy a túlélők gyermekei szignifikánsan nagyobb százalékban választottak ilyen segítő, empatikus foglalkozásokat. Valóban, a legjellemzőbb az orvosi pálya volt, de ezen belül is főleg olyan szakmákban, ahol a személyes kapcsolatnak nagyobb jelentőségük volt.

– **Befejezésül egy szóra visszatérnék a nemzedéki problémára. Mennyire érdekli a fiatalokat, a harmadik generációt, a nagyszülők holokaustélménye?**

– Vannak olyan tapasztalatok, amelyek szerint a fiatalok szívesen fordulnak a nagyszülökhöz, tehát tapasztalható a generációkon átnyúló párbeszéd. Szinte minden évben jelentkezik egy hallgató azzal, hogy erről a témáról akarja írni a szakdolgozatát. Egyetemisták keresik meg az ezzel foglalkozókat. Ez is mutatja, hogy állandó, talán még növekvő érdeklődés tapasztalható a téma iránt a harmadik generáció részéről.

Eörsi István halálára

Szinte semmivel nem értettem egyet, amit a zsidóságról vagy Izraelről írt, s olykor, ha politikai ellenfeleivel viaskodott, amit gyakran megtett élete utolsó másfél évtizedében, akkor sem tudtam maradéktalanul magaménak érezni a stílusát, mert hajlamos volt sommásan ítélni, egybemosni nemzeti gondolkodást és nacionalizmust, konzervativizmust és maradiságot.

E rendkívül művelt férfi, Heine szellemi ükunokája, egykori kommunista, Lukács-tanítvány, '56-os elítélt, később a demokratikus ellenzék tagja, abba a csapdába esett, mint sok nemzedéktársa, aki a náciizmus áldozataként később élete végéig haragudott zsidóságára, a „közvetett okra”, melyért szenvednie kellett, s ezért minden népi és minden vallási kötelék gyanút és ellenérzést keltett benne. A magyar antiszemita és nacionalisták, s a klerikalizmus mellett gyakorta „a rasszista” Izraelt, és az utóbbi években az Irakot megszálló „imperialista Amerikát” érte indulatos kritikája.

Szolidáris volt a világ valamennyi üldözött kisebbségével: ebben nem ismert tréfát, s ezért például a német evangélikusokkal jó viszonyt ápolt, „mert ők megvédik a legkülönbébb nemzetiségű politikai menekülteket, s a németországi kisebbségek emberi és szociális jogait”, illetve „társadalmi kapcsolataikat nem korlátozt egyházi érdekek irányítják” – írta egy vitacikkében.

Zsidóságához fűződő viszonyát ugyanígy így definiálta: nem vallásos, nem tekinti feladatának sem a zsidó hagyományörzést, sem a zsidó közösség és tradíció fennmaradásának szolgálatát, bár híve annak, hogy fennmaradjanak, „mint bármely más értékes közösség és tradíció” (kiemelés tőlem, *stgt*). Nem motiválja „zsidó nemzeti érzelem, mert a nemzeti érzelemnek, világpolgári beállítottsága folytán, amúgy sincs túl nagy szerepe lelki életében, és mert teljes nemzeti érzelem kontingense kimerül a magyar kultúra ízléséhez közel álló, gigászi teljesítményeinek csodálatában”.

A maga kétségbevonhatatlan igazságába vetett hite vezette, s vezette némelykor félre, ha vitatkozott. Imponált, hogy olykor saját elvbarátaiba is belekötött; hogy szuverén módon fogalmazta meg világlátását a maga korlátaival együtt, s hogy az igazságtalanság legkisebb jelére képes volt tollat ragadni. Irritált bántó stílusa; hogy képtelen volt belátni, ha tévedett; s hogy ez az igazságtalanságokra oly kifinomult érzékkel lecsapó, jellegzetesen közép-európai sorsú író élete alkonyán sem volt képes kiegyensúlyozottabb gondolkodásra.

Posztmarxista baloldaliság és individualizmus keveredett kései világnézetében, s noha világosan átlátta és pelengérré állította változó vitapartnerei álláspontjának ellentmondásait, soha nem tudott szembenézni saját gondolkodása vakfoltjaival, ami, véleményem szerint, íróként megakadályozta abban, hogy igazán nagyot alkot-

son, mert közben szüntelenül e vakfoltok körül keringett. Küzdött a személyes hangért, mint minden író, de önmagával szemben is levetkőzhetetlen iróniája miatt nem találta meg, csak épp e gyakran személytelenítő iróniában.

Ugyanakkor korántsem véletlen, hogy drámai és költői *oeuvre*-je, kevesebb prózai munkája, memoárja és sokrétű fordítói tevékenysége mellett, élete utolsó évtizedében két olyan esszékötetet is írt (*Időm Gombrowiczcsal és Utasok a senkiföldjén – Jóbok könyve*), melyben a holokausztban elvesztett rokonok miatti gyászáról, és saját személyes szellemi, lelki vívódásáról is számot adott – igaz, utóbbi esetében megint csak szüntelen iróniacsomagolásban.

Gombrowicz-könyvében, mely napló és irodalomtörténeti kalandozás egyben, leírja, amint jogászprofesszor bátyja, egy kommunista meggyőződésben élt élet után, Alzheimer-kórban leépülve, ül az ágyán, és belépő családtagjai hallhatják, amint azt motyogja maga elé: zsidó vagyok, zsidó vagyok, zsidó vagyok.

A 20. századi közép-európai sors megrázó képe.

Drámaíró is volt, alighanem erőteljesen hatott rá a jelenet.

Egy ember, aki annyit viaskodott kései műveiben az általa nem-létezőnek tartott Istennel és a zsidósággal, fölényes és olykor felszínes mondatokat is megengedve e tárgyban, s aki oly könnyen ironizált mindazzal, ami másnak szent, önmagának is gyanús kellett volna, hogy legyen, és bizonyára az is volt. Ám e tudását, s a szenvedés tapasztalatát kevésbé tudta személyessé tenni írásaiban, csak Jób alakja mögé bújva, Jób dilemmáival filozófiailag számot vetve *utalni* rá. Kísért a gondolat, hogy szerencsés alkata mellett, dacból is volt (írásaiban gyakran emlegetetten) vidám, nagyevő, nagyívó, hangsúlyozott hódolója és hódítója a női nemnek – mint aki ezzel is igazolni próbálja, hogy bár életét akarták elvenni, életkedvét nem tudták.

Jóbi sors várt rá élete alkonyán. Leukémiába belehalt fiát kellett eltemetnie, amikor már maga is küzdött e kórral. Betegségéről az *Élet és Irodalomban* írt megrendítő vallomást, melyben azonban iróniája számomra már nem volt igazán hihető, inkább a drámaíróként önmagának írt életszerephez való hűség, s valami transzcendens utáni elemi vágyakozás diktálhatta a Leukémia-kisasszonyhoz szóló sorokat.

Mert a *semmivel* szembesülve *valakihez* szólania kell az embernek.

Jom kippurra virradó hajnalban halt meg. A templomban, ahol imádkoztam, egy barátomtól hallottam a hírt. Ő jegyezte meg: a hagyomány szerint igaz emberek halnak meg az Engesztelés napján. Majd gyorsan hozzátette, ő sem értett vele egyet szinte semmiben.

Szántó T. Gábor

antiszemizmus.hu

A *jobbik.net* szerzői egy nekrológnak álcázott gúnyiratot adtak közre Simon Wiesenthal halálának apropóján. Az „admin” nevű szerző által összehozott „szöveg” ellen az a fő kifogásunk, hogy nekrológnak álcázza magát. Nem kötelező senkiről sem nekrológot írni, de ha valaki ilyenre vállalkozik, az tartsa be az alapvető szabályokat – vagy pedig ne álcázza írását nekrológnak. Az alábbi szöveg ugyanis nemcsak a halottgyalázás fogalmát meríti ki, hanem a nekrológ műfaját is megszentelteleníti. Már a cím is kellőképpen ízléstelen: *Simon eltávozott az örök (náci) vadászmezőkre* – 2005. szeptember 20. Ezek után a folytatás sem meglepetés.

„96 éves korában elhunyt a fáradhatatlan náci vadász, Simon Wiesenthal. A hőst bécsi otthonában, álmában érte a halál. (Emléked azonban örök, óh Simon.) S. W. küzdelmes élete során három ezer náci háborús bűnöst juttatott a megérdemelt síralomházba.”

Bár a szerző hősként emlegeti Wiesenthalt, és láthatóan a náci bűnösök sorsát is megérdemeltnek tartja, a zárójeles megjegyzés pikírtsége mindezt zárójelbe helyezi, és ellenkező értelművé teszi.

„A hős náci vadász 1908-ban, népes zsidó család gyermekeként látta meg a napvilágot. Legalábbis erre utal, hogy 89 rokonát veszítette el a holocaustban. A traumán azonban sikerült túltennie magát, és hősi igazságosztó misszióba kezdett.”

Ugyanez vonatkozik erre a szakaszra is. Honnan veszi „admin”, hogy Wiesenthalnak „sikerült túltennie magát a traumán”, s hogy a náci háborús bűnösök utáni hajsza nem a trauma következménye?

„Mint köztudott, Eichmann a Gestapo zsidókkal foglalkozó osztályát ve-

zette a háború alatt, ami miatt felelősnek találtatott az Endlösung kitervelésében. Pffuj.”

A „pffuj” szócska alkalmazása, és a „felelősnek találtatott” kifejezés arra utal, hogy Eichmann a szerző olvasatában mégsem volt felelős, mi több, talán ártatlanul is ítélték halálra.

„Sasszemével lecsapott az agg bűnösökre, akiket katétereiknél fogva rángatott bíróság elé.”

Félreértések elkerülése végett: 1977-ben a náci háborús bűnösök jelentős része még nem volt oly „agg”. Legalábbis semmivel sem volt idősebb azon egykori kommunista funkcionáriusoknál, akiket viszont bizonyára minden további nélkül bíróság elé idéztetne a szerző, és az írásának helyet adó honlap mögött álló emberek – tekintet nélkül a bűnösök életkorára és egészségi állapotára. A nemzetközi jog egyébként a háborús bűnök és emberiségellenes cselekmények esetén azok el nem évülését szavatolja – minden bizonnyal helyesen, még ha a televízió képernyőjén megjelenő elaggott elkövetők megpillantása olykor szánalmat is ébreszt. Tetteik felsorolása azonban mégiscsak meggyőző arról, hogy a pereket, ha mégoly későn is, de le kell folytatni ellenük, akár náci, akár sztálinista gyilkosok.

„2001-ben Wiesenthal visszavonult. A zászlót szervezetének lánglelkű ifjai vitték tovább, akik 2004-ben meghírdették az »Utolsó esély« programot, a még megmaradt náci bűnösök kézre kerítése céljából. A küldetés sikeres volt. Az igazságra és tízezer dolláros jutalomra éhezők tömegei segítették őket a munkában, akik egymást taposva adtak hírt a tolokocsikkal kerekelt oldó, prosztatagondokkal küzdő gyilkosokról, többek közt az Ausztráliában rejtőző egykori nyilas gazemberről, Magyarország szegényéről, Zentai pffuj Károlyról.”

Az „Utolsó esély” elnevezésű akciót lehet helyeselni, lehet támadni. Lehet azt mondani, hogy az egykori bű-

nösök már inkább szánalmat keltenek. Egyet nem lehet: semmisnek tekinteni az általuk elkövetett bűnöket, és koruk miatt erkölcsileg felmenteni őket, amint előző kommentárunkban már jeleztük.

„Marvin Hier bécsi főrabbi szavai szerint: »Amikor 1945-ben véget ért a holocaust, az egész világ megfeledkezett a történekről. Ő volt egyedül, aki emlékezni akart...« Wiesenthal nagyságára utal, hogy nem elégedett meg az emlékezéssel. Ő emlékeztetett is. Teljes sikerrel. Küzdelmes életének hála, a gyalázatos holocaust emléke tovább él, és újra meg újra fájón sajog a szívekben. Az ifjak pedig megtisztult szívvel vizezhetnek gyilkos nagyapáik sírjára.”

Azon kívül, hogy „admin” tudatlan, mert Marvin Hier nem bécsi főrabbi, csak rabbi és a Los Angeles-i Simon Wiesenthal Központ alapítója és doyenje, más is furcsa az idézett mondatokban. Ugyanis van valami „megható” abban, hogy a szerző afőlött sajnálkozik, hogy Wiesenthal tevékenysége miatt él tovább a holokaust fájdalmas emléke. Miközben ugyanezen a lapon többen és többször azt rótták fel, hogy nem emlékszünk eléggé és eleget olyan tragédiákról, mint Trianon. Emiatt sajnos aligha hihető, hogy tényleg azért ellenzi a szerző a holokausttra való emlékezést, mert „sajog a szívekben”.

„Wiesenthalt emberek milliói siratják. »Nincs szabadság igazság nélkül – mondta egyszer a holocaust mártírja. Szavait vesszük mélyen szíviünkbe. Egyszer még jól jöhet.”

Igaz, jól jöhet. A szerző nem is sejti, mennyire – különben nem írta volna le.

A www.antiszemizmus.hu honlapon szerkesztőségünk hetente szemlézi és elemzi a magyar sajtó zsidó- és Izrael-ellenes publikációit.

SCHMELOWSZKY ÁGOSTON

Karl Abraham és az Engesztelőnap pszichoanalitikus értelmezése

(Bevezetés)

A következő oldalakon olvasható írás Karl Abraham (1877–1925) berlini pszichoanalitikus munkája. Abraham, az alapító Sigmund Freud és Ferenczi Sándor mellett a pszichoanalízis első nemzedékének egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Brémában született egy hagyományhű zsidó család második fiúgyermekéként. Hazulról elkerülve elhagyta a vallásgyakorlatot, a zsidóság azonban – mint azt a jelenlegi írásból is láthatjuk – továbbra is foglalkoztatta. Ebből táplálkozhat a monoteizmus keletkezése iránti érdeklődése is, melynek egyértelmű jele a tudománytörténeti szempontból mindenképp jelentős, 1912-ben publikált Echnaton-tanulmány – *Amenhotep IV. (Echnaton). Pszichoanalitikus adalék személyisége és a monoteista Aton-kultusz megértéséhez* –, mely témáját tekintve Freud Mózes-tanulmányát előlegzi meg.

Abraham családi indíttatásra orientálódik az orvosi pálya felé, eredetileg inkább a humán stúdiumok – leginkább a nyelvek – érdekelték. Jól tudott ógörögül és latinul – egyszer pszichoanalitikus kollégáit meg is lepte egy latin nyelven tartott előadásával –, az élő nyelvek közül pedig anyanyelvén kívül angolul és spanyolul tartott analíziseket, és csaknem további féltucat nyelvet használt. Egyetemi tanulmányai végeztével (1901) a pszichiátria

irányába specializálódott, és több évet töltött a Bleuler és Jung neve által fémjelzett, Zürichben működő Burghölzli pszichiátriai klinikán. Itt ismerkedett meg Sigmund Freud írsaival, akivel 1907-ben személyesen is felvette a kapcsolatot. Ugyanebben az évben visszatért Németországba, és a pszichoanalízis terjesztésébe kezdett. 1910-ben megalapította a Berlini Pszichoanalitikus Egyesületet és Intézetet. Az Intézetben kidolgozott képzési rend később a pszichoanalitikusok képzésének mintájául szolgált a világ minden részén. Abraham egészen 1925-ben bekövetkezett váratlan haláláig Freud belső munkatársa, és az ifjú pszichoanalitikus mozgalom egyik vezéregyénisége maradt.

Karl Abraham irodalmi munkássága a klinikai írások mellett, a pszichoanalízis technikai kérdéseire, elméleti fejtegetésekre – azaz az úgynevezett metapszichológiai problémákra –, továbbá az alkalmazott területekre – mítoszértelmezésekre, művészet- és vallástörténeti elemzésekre – is kiterjed.

„Az Engesztelőnap” című cikke ez utóbbi kategóriába tartozik. Mint azt az írás alcíme is mutatja valójában egy másik szerző gondolatmenete kapcsán megfogalmazott kritikai reflexióról van szó. Abraham Theodor Reik valláspszichológiai írásokat tartalmazó kötetének két fejezetét – a Kol Nid-réről és a sófárról szólót – kommentálja. Reik első analízisét Karl Abrahamnál végezte 1914 és 1915 között (abban az időben még a kiképző analízisek ilyen kurták voltak!), 1928 és 1934 között pedig Berlinben, az Abraham által alapított pszichoanalitikus intézetben tevékenykedett. Mindezek miatt méltán tekinthetjük az itt olvasható írást egy mester-tanítvány viszony intellektuális termékének. És valóban. A hangnemet végig meghatározza egyfajta atyáskodó-tanítói attitűd. Ennek megfelelően az olvasó „több legyet is üt egy csapásra”. Egyrészt megismerkedik Reik gondolatmenetével, másrészt láthatja, hogy mi az, amivel a gondolatmenet kiegészíthető. Mindeközben pedig közvetlen tapasztalatot szerezhet arról, miképpen dolgozik a pszichoanalízis, mint alkalmazott diszciplína: Hogyan használja a páciensek gyógyítása közben szerzett közvetlen tapasztalatot általánosabb szellemtörténeti kérdések megvilágítására. (Az út természetesen fordítva is járható: szellemtörténeti jelenségek ismerete sokszor hasznos segítő társ a mentális problémák eredetének megértésében és a problémák hatékony kezelésében.)

Abraham írását a pszichoanalízis egyik módszertani alapfeltevése ihlette, nevezetesen az, hogy az egymás mellett felbukkanó jelenségek valójában össze is tartoznak, és ennek megfelelően egy jelenség valódi értelmét csak az egymás mellett álló részjelenségek összeolvasásától remélhetjük. Ennek megfelelően – érvel Abraham – a Kol Nidré ima által hordozott tudatlan motívumokra csak akkor deríthetünk fényt, ha az imán kívül a szertartás mikéntjére, valamint az azt megelőző és követő rítusokra is kiterjesztjük az elemzést. Ezáltal viszont az egész Engesztelőnap pszichológiai jelentőségére derülhet fény. Abraham elemzi tehát a Kol Nidré megelőző Káppará szertartást, magát a Kol Nidré – annak nyelvi és szokásbeli saját-ságaival együtt –, továbbá a másnapi Tóra és Háftára olvasást, majd a papi áldást (duchenolás), és végül a záróima (Neilá) utolsó sorait. Röviden kitér a sófárfűvés rítusának sajátosságaira is. Mindezzel az egész Jom Kippur ünnepének pszichoanalitikus elemzését adja.

Abraham pszichoanalitikus elemzése Freud 1912-ben közzétett *Totem és tabu* című írására épül. Freud elmélete szerint az emberi közösségek alapját képező erkölcsi szabályok ősfarmája a totem (azaz valamilyen állat kiemelt tisztelete) és a tabu, mely elsősorban az incestus tabuját jelenti, azaz a férfiaknak a klánhoz – szorosabb értelemben a családhoz – tartozó asszonyokról való lemondását. A tisztelet és a lemondás pedig büntudat eredetű, ugyanarra az „ősbűnre” megy vissza: Az emberiség őskorában a közösség tagjai összefogtak az apa ellen – aki a nőket mind birtokolta – megölték, és felfalták őt. A bűn azonban nem hagyta őket nyugodni, lelkükben és szokásaikban újrate-mertették az apát, immáron legyőzhetetlen totemállat képében, az apa törvényét – azaz az incestus tilalmát – pedig önmagukra nézve kötelezőnek ismerték el. A freudi elmélet szerint az Isten-képzetek, továbbá az eredetmítoszok és rítusok – és ezzel az emberi kultúra –, valamint az Oidipusz-komp-

lexus – és ezzel a neurotikus megbetegedések – közös forrása ez. A bűnben fogant közös törvényt mindenki betartja, a lelki feszültség pedig, ami ebből származik, szabályozott rítus formájában kanalizálódhat: A totem tisztelete, a törvény szentsége időről időre felfüggesztődhet. Ekkor az apagyilkosság szublimált – vagy néha kevésbé szublimált – formában megismétlődik. Totemlakomát ülnék, vagy a törvények által szentesített háborút vívnak. Mindezt a bűnbánat és a törvények újbóli szentesítése követi. Karl Abraham értelmezése szerint az Engesztelőnapban egyértelműen nyomon követhetők a most ismertetett archaikus mozzanatok.

Freud csaknem két évtizeddel később közzétett Mózes-tanulmánya

A pszichoanalízis mellett a zsidó hagyományból is azt tanuljuk, hogy egy jelenségnek több értelmezése lehetséges, és ezek egyáltalán nem zárják ki egymást.

jól kiegészíti az eddig elmondottakat. Freud gondolatmenete szerint a zsidó monoteizmus kialakulásának döntő mozzanata az, hogy a törvényadó Mózes áldozatul esik a törzsek lázadó haragjának. Ezzel a történelem előtti őskorban elkövetett bűn a Biblia történeti idejében megismétlésre kerül. Az ismétlés a törvénynek új erőt ad. A törvény alapú zsidó monoteizmus ezzel megszületik. Freud utal a monoteista Echnaton fáraóra, ezzel a korábban említett Echnaton-tanulmány felé is megteremt a kapcsolatot. Mindezekből következik, hogy a pszichoanalízis első nemzedékének monoteizmus értelmezéséről teljesebb képet kapunk, ha a két Freud-írást (*Mózes*, *Totem és tabu*) és a két Abraham-tanulmányt (*Az Engesztelőnap*, *Echnaton*) egyfajta tetralógiaként olvassuk. Annál is inkább így van ez, mert tudható, hogy

Abraham és Freud többször leveleztek a *Totem és tabu*, valamint az Echnaton-tanulmány tárgyában.

Előljáróban fontos még hangsúlyozni, hogy Abraham értelmezése a pszichoanalízis első nemzedékének elméleti alapállását tükrözi. A modern pszichoanalízis már távol áll attól, hogy a vallási jelenségeket csak kritikai módon közelítse meg. Az újabb pszichoanalitikus elméletek (a tárgykapcsolat-elméletek, a szelf pszichológia, a kötődés elmélet és az erre építő interszubjektív megközelítés) mind-mind alkalmasak arra, hogy a vallási rítusokat és a vallási érzületet, mint önálló emberi szükségletet, és mint pozitív jelenséget értékeljük. Ilyen szemléletű munkák olvashatók mind a monoteista, mind a nem monoteista vallások vonatkozásában is. (Csak példaként említem Epstein és Spero könyvét.¹) Ugyanakkor fontos, hogy a vallási jelenségekkel kapcsolatban – mint egyébként bármi mással kapcsolatban is – megfogalmazható elemző-kritikai attitűdöt életben tartsuk. A pszichoanalízis mellett a zsidó hagyományból is azt tanuljuk, hogy egy jelenségnek több értelmezése lehetséges, és ezek egyáltalán nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg: a jelenség és a ráirányuló – néha látszólag egymást kizáró – interpretációk együtt alkotják a jelenségre vonatkozó emberi tapasztalat egészét. Így az elemző-kritikai reflexió csak a rest számára lehet gátja a pozitív értékelésnek és/vagy a hitnek.

Irodalom

- Abraham, K. *Psychopanalytische Studien* 2 vols. Ed. Johannes Cremerius. Psychosozial-Verlag, 1999.
- Alexander, F. et al. (ed.). *Psychoanalytic Pioneers*. New York, London: Basic Books, 1966.
- Epstein, M. *Thoughts without a Thinker: Psychotherapy from a Buddhist Perspective*. Duckworth, 1996.
- Freud, S. (1912). *Totem és tabu*. Ford. Pártos Zoltán. Budapest: Göncöl, n.d.
- Freud S. (1937–1939). *Mózes*. Ford. F. Ozorai Gizella és Kertész Imre. Budapest: Európa, 1987.
- Spero, M. H. *Religious Objects as Psychological Structures: A Critical Integration of Object Relations Theory, Psychotherapy, and Judaism*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992.

¹ Lásd: irodalom.

KARL ABRAHAM

Az Engesztelő- nap

**Megjegyzések Reik
Vallápszichológiai problémák
című munkájához¹**

Folyóiratunk olvasói számára ismertek Reik korábbi tanulmányai a „Couvadéről” [1914] és a „Pubertásrítusokról” [1915–16].² Ezeket a szerző két további, eddig kiadatlan dolgozatával együtt – melyek címe *Kol Nidré* [1919] és *A sófár* [1919] – egy kötetben megjelentette. Ez a könyv a *Vallápszichológiai problémák* (1. rész) címet viseli. Az új – gondos szakirodalom- és forráskutatással megalapozott – tanulmányokban Reik a pszichoanalízis tudományának eszköztárát meglepő sikerrel alkalmazza a vallási rítus két sokat vitatott kérdésében. A következő oldalakon Reik kitűnő tanulmányaira fordítanánk a figyelmet, ugyanakkor azonban a szerző eredményeit illetően számos szükségesnek tűnő kiegészítéssel és kritikai megjegyzéssel élünk, ezáltal járulva hozzá a zsidó Engesztelőnap és a hozzá kapcsolódó rítusok pszichoanalitikus megértéséhez.

A Kol Nidré formula, mely az Engesztelőnap kezdetén, azaz az esti istentisztelet bevezetőjeként ünnepélyes keretek között kerül előadásra, a fogadalmak, önkorlátozások, átkok, eskük és egyéb kötelezettségek előzetes – a jelentől a következő Engesztelőnapig tartó – hatályon kívül helyezését tartalmazza. A formula értelmét gyakran félre szokták érteni, kielégítő magya-

rázata pedig még nem született. Kibékíthetetlen ellentétben áll azzal, ahogyan a zsidóság az esküvel vállalt kötelezettségekhez viszonyul. Azért, hogy ezt az ellentétet érthetővé tegye, Reik az eskü történeti fejlődését vizsgálja, és arra a megállapításra jut, hogy az eskü ősfarmája az úgynevezett *brit*. Ez egyfajta szövetség, ahogy az például Jahve és az ősatyák között megkötött. Isten részéről ez a szövetség a gyermekei védelmére vonatkozó kötelezettséget tartalmazza. Ez utóbbiaknak pedig le kell mondaniuk bármiféle merényletről, melyet az Atyaisten ellen elkövetnének. Ez a szövetséges viszony azzal az érzésvilággal magyarázható, mely a primitív emberi közösségekben a saját – valójában az apával egyenértékű – *totem*-mel kapcsolatban megnyilvánul. Reik itt támaszkodik Freud felfogására, aki a vallás eredetét abban a bűntudatban látja, mely az „ősbűnből” fakad, azaz abból, hogy a testvérhorda meggyilkolta az apát. Kifejti továbbá, hogy miként kerül az Atyaisten elleni lázadás fokozatosan elfojtás alá, és hogy miként bukkan fel mégis elég gyakran az emberi kultúra fejlődése során. Ennek megfelelően az őszövetségi elbeszélés is tele van olyan történetekkel, melyek Isten népének a bálványimádásba történő visszaeséséről szólnak. A Jahvétől való elpártolás és a hozzá való visszatérés örök váltakozása mutatja a legvilágosabban azt az ambivalenciát, melyet a néplélek az atyai Is-

Kedves Olvasónk!

Pestiesen szólva:

**van egy jó
és egy rossz
hírünk
az Ön
számára.**

Melyikkel kezdjük?

A rossz hírt
a 25. oldalon,
a jó hírt pedig
a 27. oldalon
találja.

Kérjük, olvassa el
mindkettőt, az Önnek
tetsző sorrendben.

ten iránt érzett. Későbbi korokban nagyobb elpártolás már nem történt. A nép szívósan és kitaróan ragaszkodott Istenéhez; csak egyének vagy kisebb csoportok váltak hűtlenné kényszerítő vagy csábító körülmények hatására. A zsidó vallás követőitől a szövetség iránti rendkívüli mértékű odaadást és hűséget követelte meg, sőt ezek az elvárások az állandóan szaporodó szabályok következtében egyre csak nőttek. A kényszerneurózis tünettanára emlékeztető módon védtek nemzedékről nemzedékre az áthágás lehetőségétől a vallási határokat, mindig újabb – túlzó lelkiismeretességben fogant – rendelkezésekkel.³ A Talmud lezárását követő időszakban jelentkezett az a tendencia, mely minden döntésszabadságot fogadalmakkal és önkorlátozásokkal kívánt felszámolni. Feltételezhetjük, hogy e fogadalmak terhe és az aszkézis okozta kín egyfajta reakciót váltott ki. Reik tanulmánya szerint épp egy ilyen reakciót ismerhetünk fel a Kol Nidré formulában, mely arra irányul, hogy egy évre előre minden fogadalom hatályon kívül helyeztessék. Továbbá Reik azt kívánja bizonyítani, hogy bár szó szerint a Kol Nidré az önsanyargató fogadalmak összes lehetséges formája

ellen irányul, valójában – azaz a szavak mélyén rejlő tudattalan tartalom alapján – az Istennel kötött szövetséget célozza radikális formában, azt akarja feloldani, semmissé tenni. Tendenciájában tehát hasonló az ösbűnhöz, melyet a horda az Atyaistennel szemben elkövetett. Reik, aki igen találóan hasonlítja össze ezt a vallási jelenséget a kényszerneurózis tünettanával, ezen a ponton hozzáfűzhetné volna, hogy a neurotikus kényszerszorgolatok véghez nem vitt, tilos *cselekvéseket* helyettesítenek. Ez, ha a szerző meggyőző érvelését követjük, a legteljesebb mértékben a Kol Nidrére is áll. A kényszerneurózissal való további analógiára utal az érzelmi ambivalencia, ahogy az a Kol Nidréből kikövetkeztethető. A dallam és az előadás-

mód valódi bűnbánat hangján szól, mely szemben áll a lázító, szövetséget megtagadó tendenciával. Reik a Kol Nidré formulát egyenesen a nép kényszerneurózisának tekinti, teljesen egyenértékűnek azokkal a formulákkal, melyeket az ebben a neurózisban szenvedők az elfogadhatatlan ösztönkésztetések elhárítására hoznak létre.

Azért, hogy a Kol Nidré lényegét áttekinthetővé tegye, Reik a szövetségi rítus legrégebbi formájához nyúl vissza. Hivatkozva Robertson Smithre és más szerzőkre, továbbá felhasználva az idevágó kutatási eredményeket bemutatja, hogyan épült fel az ősi szertartás, az áldozati állat – azaz a totem – megöléséből, szétosztásából és elfo-

A hivatalos áldozati kultusz eltörlése óta a szertartást nem végezheti az egész közösség, menedékre lelt azonban a családi kultuszban. Ennek oka abban rejlik, hogy ez a szertartás képes ellentétes érzelmi indíttatásokat egy időben kifejezni.

gyasztásából. Úgy gondolja, hogy azt, hogy a Kol Nidré ilyen primitív szokásokból ered, melyekben – Freud elemzése szerint – az apa elleni erőszakos tendencia bűnbánó indíttatásokkal párosul, nagymértékben igazolta. Furcsamód elkerülte figyelmét az, hogy feltevését további erősebb bizonyítékokkal megtámogassa. *Pedig az Engesztelőnap rítusában a legfrappánsabb módon ismerhető fel a kapcsolat a totemvacsora primitív szertartása és a Kol Nidré között.* Tudniillik a szerző, aki egyébként a rítus pszichológiájának oly sikeresen utánajárt, megelégedett azzal, hogy a Kol Nidré és a közvetlenül utána következő ima belső összefüggését bizonyítsa, azt azonban elmulasztotta – ha szabad így fogalmaznom –, hogy a Kol Nidré tá-

gabb környezetét is a vizsgálat tárgyává tegye.

Az ünnep előestéjén, azaz néhány órával a Kol Nidré ima előtt, szigorú előírások szerint egy szertartás történik, mely az ősi áldozati kultusz maradványa. Arról van szó, hogy bűnáldozatnak a férfiak egy kakast, a nők egy tyúkot vesznek. Az állat lábait összekötözik, és egy formula elmondása közben háromszor a bűnbánó fejére fölött megforgatják. A szavak közel úgy hatnak, mint egy ráolvasás. A formula tartalmilag a következő: „Ez az én bűnáldozatom, ez az én helyettesítőm, ennek a kakasnak kell helyettem a halálba mennie.”⁴ Az áldozati állatot a háromszori forgatás szertartása után az undor gesztusával félredobják, később aztán levágják, és családi körben elfogyasztják. Először is, nem kívánok foglalkozni azzal a kérdéssel, miért lép itt a kakas a négylábú áldozati állat helyébe. Vizsgálódásunk szempontjából a bemutatott folyamat bír jelentőséggel és legfőképpen az a körülmény, hogy a formula szövege szerint az állat magát az áldozatot bemutató személyt képviseli. Az áldozatot bemutató személy és a totem azonossága valójában bizonyítható más hasonló kultuszok esetében is. A következőt mondhatjuk tehát: Az Engesztelés ünnepének kezdete előtt, annak bevezetéseként, ősi szokás szerint minden háznál totemlakomát tartanak, és ezzel az „ösbűnt” minden évben megisméltik. A hivatalos áldozati kultusz eltörlése óta a szertartást nem végezheti az egész közösség, menedékre lelt azonban a családi kultuszban. Ennek oka abban rejlik, hogy ez a szertartás képes ellentétes érzelmi indíttatásokat egy időben kifejezni. Ez emlékeztethet bennünket arra a gyakori megfigyelésre, hogy a pogány ősidőből származó különféle vallási nézetek, szokások, melyeket az adott korszak uralkodó vallási vezetői már régen hatályon kívül helyeztek, valamilyen formában továbbélnek a népszokásokban és a babonákban.

Közbeszúrhatunk itt egy megjegyzést a kakassal, mint áldozati állattal kapcsolatban. A különböző kultuszokban általában a totem a legfőbb áldozati állat. Amint Reik azt a következő tanulmányában (a sófárról szólóan)

kimutatja, a zsidóság őstörténetében két totemállatot találunk, a kost és a bikát. Ezek a Leviticus áldozati előírásai szerint valóban a legfontosabb áldozati állatokként szerepelnek. Ugyanabban a könyvben azonban már megtalálható az az előírás, mely szerint személyes jellegű, különféle alkalmakra elrendelt áldozatnak szárnyast kell venni. Praktikus-gazdasági szempontok alapján nagyon nem volt tanácsos minden személyes jellegű áldozathoz értékes négylábú állatot használni.

Az említett étkezéstől a következő nap nyugtáig az étel és az ital élvezete teljesen tilos. Más szóval: a tilalom jegyét sajátosan magán viselő *étkezés*-hez közvetlenül kapcsolódik egy hosszan tartó *böjt*. Most válik érthetővé, miért éppen az ételtől való teljes tartózkodás jelenti a vezeklés alkalmas formáját. Hagyományosan a böjt egyfajta önfeláldozásnak tekinthető, mely etikai szempontból alapvető előrelépést jelent egy ártatlan állat levágásához képest. Önfeláldozásról van hát szó; benne van a totem megölése és elfogyasztása miatti önbüntetés hasonlóképpen ahhoz, amint például a neurotikus reakcióképzés esetében egy elfojtott agresszív ösztön helyére egy önkínzó cselekedet lép.

Az otthoni étkezés után a közösség összes tagja ünnepi istentiszteletre megy. Ami most történik – ha Reik magyarázatát vesszük alapul – az nem más, mint az ősbűn *ismételt* végrehajtása, ez alkalommal közösségileg mindenki által, és a közös felelősség terhe alatt. Azonban nem cselekedetben, hanem – teljesen a kényszerneurozisz mintájára – gondolatban, formalizált szavak segítségével. A totem megölésének helyére az Atyaistennel kötött szövetség intellektuális feloldása kerül. Még egy kísérő szertartást kell megvizsgálnunk. Ősi rítus szerint a közösség két legidősebb tagja előlép, és ünnepélyes-formális módon engedélyt ad a Kol Nidré elmondására. Sehol a liturgiában egyébként nem fordul elő ez a szokás. Az Engesztelőnap folyamán minden előimádkozónak, mielőtt a liturgiából ráeső részt elkezdené, egy hosszú, csak az ő számára kijelölt imát kell elmondania. Csakis az előeste istentiszteletén zaj-

lik ez különleges módon. Ekkor az előimádkozó nem Isten segítségét kéri hivatala betöltéséhez, hanem a vének hagyják jóvá működését. Ebben egy másfajta szellemiség fejeződik ki, a gyülekezet saját egyéni felelőssége. Ezután éneklí az előimádkozó a Kol Nidré háromszor, amint ez a liturgia formális részeinél gyakran történni szokott, egyre erősödő hangon.

Tehát az otthonra előírt szertartást, mely a totem feláldozásának és elfogyasztásának felel meg, és a közös istentiszteletre előírt szertartást, mely a fogadalmak feloldását célozza, közvetlenül egymás után találjuk, mely a kettő közötti belső összefüggésre enged következtetni. Reik felfogása ezzel egy fontos támasztékot nyer. De kutakodásunk még messzebbre vezet.

A Reik által felvetett és csak báortalantul megválaszolt kérdés, hogy miért tolodott a Kol Nidré a liturgián kívülre, nevezetesen az istentisztelet elejére, most magától nyer teljesen kielégítő magyarázatot. A Kol Nidré az Atyaistennel szemben elkövetett erőszakos túlkapást helyettesíti, a totemlakomát, melyhez a nagy vezeklés *kapcsolódik*, és ezért ez utóbbit *szükségképpen megelőzi*.

Érdemes ennél az összefüggésnél egy kicsit hosszabban elidőzni. Más-honnan is ismerünk arra vonatkozó példákat, hogy a vezeklés és önkorlátozás időszakát *egy túlkapás előzi meg*. Gondolhatunk itt a karneválra és az azt követő böjti időszakra. De ismét hatásosabban szemlélteti a tényállást némely neurotikus. Egy ilyen páciensem gyermekkorától óta abban a kényszerben szenvedett, hogy épp olyan önkorlátozásokat vállalt magára, melyek betartása korábbi tapasztalatai szerint felettébb nehezére estek. Leginkább mindenfajta szexuális tevékenységtől való önmegtartóztatásra tett fogadalmat. Hosszabb vagy rövidebb idő után mindig újból kísértésbe esett. Mihelyt azonban elhatározásának szigorú betartásán a legkisebbet is vétett volna, a páciens kényszeresen vad túlkapásba hajszolta magát, mellyel az önkorlátozás tervét alapjaiban semmisítette meg. Miután az ösztön kitombolta magát megbánás következett, bűnbánat, és a neurotikus lélekre oly jellemző elhatározás, hogy „új éle-

A rossz hír

Sajnos nincsen anyagi lehetőségünk arra, hogy tovább folytassuk 3 éves szép hagyományunkat, és ne emeljünk a lap árán. A *Szombat* előállításának költségei folyamatosan emelkednek, így idén mi is rákényszerülünk arra, hogy árat emeljünk. A *Szombat* 2006 januárjától 495 forintos áron lesz kapható az újságárusoknál és a könyvesboltokban. Az éves előfizetés ára 4250 forintra, a féléves előfizetésé pedig 2200 forintra módosul. Lapunkra előfizetni a postahivatalokban, a mellékelt csekken, vagy átutalással a csekken található számlaszámra lehet.

tet” kezd. Azonban ennek az elhatározásnak is ugyanaz lett a sorsa, mint a korábbiak.

A folyamatot még egy, a patológiából származó további példán szeretném bemutatni. Egy asszony szokatlanul súlyos tisztasági kényszersől szenvedett. Meghatározott időközönként újfent aprólékosan kitakarította lakhelyét. A tevékenység minden alkalommal egy komód leporolásában érte el csúcspontját, melyben a fehér ágyneműt tartotta. Egy egész délelőttöt szánt erre a célra, hogy minden porszemet a fiókok sarkaiból és az ágyneműkből eltávolítson. A páciens egy fehér papírra gyűjtötte szorgosan az összes porszemet. Végül úgy tűnt, hogy a takarítás fáradságos művelete véget ért. Tisztaság lett, mely, bár a tudatban kényszeres erővel uralkodó tendenciának eleget tett, az elfojtott ellentétes tendencia számára azonban elviselhetetlen volt. És így egy szempillantás alatt, épp mikor a legteljesebb tisztaság köszöntött be, egy váratlan ellenimpulzus tört elő: a páciens egy gyors kézmozdulattal lelökte a papírt, és a gondosan összegyűjtött kosz ismét a régi helyre került. Szorongás és depresszió következett; ezek a tisztaságra vonatkozó újabb elhatározásokat hívtak életre, melyek különféle fogadalmak által nyertek megerősítést. És így kezdődött újból a ciklus anélkül, hogy bármiféle végállapot belátható lett volna.

Az ilyen neurotikusok ösztöneik iránti ambivalenciája hasonló ahhoz, amit Reik a Kol Nidrével kapcsolatban meggyőzően bizonyított. Reikkel együtt emlékeztetnék arra, hogy a zsidóságban a kényszerneurotikus viselkedéssel analóg tendenciát jelentett az, hogy minden vallási törvényt még erősebb, még részletesebb védő rendelkezésekkel biztosítottak. A Kol Nidré ismétlődő törekvés arra, hogy a kényszer terhe alól egy egyszeri erőszakos cselekedet által megszabaduljunk. A túlkapásra vezeklésnek, és a szövetség újbóli megkötésének kellett következnie.

A Kol Nidrének ez az értelmezése talán keletkezésének pontosabb felderítéséhez is segítséget nyújthat. Vegyük csak egyszer szó szerint a Kol Nidré szövegét! Minden önként vállalt

fogadalmat eltöröl, melyet az imádkozó egy év leforgása alatt magára vehet. Ha a kényszerneurotikus példáját vesszük alapul, le kell vonnunk a következtetést: a formula csak olyan időszakban keletkezhetett, amelyben az a tendencia, hogy az életet fogadalmakkal és önkorlátozásokkal minden irányban leszűkítsék és elszegényítsék, még a legtürelmesebbek tűrőképességét is meghaladta. Talán megállapítható, mely időszakban érte el ez a tendencia a csúcspontját. A szöveg arámi nyelvezete is utalhat a keletkezés pontos idejére. Ennek meghatározása azonban nem a pszichoanalitikus feladata. Itt csak azt állapíthatjuk meg, hogy egy ilyen formula csak abban a korszakban keletkezhet, amikor kényszeres önkorlátozások azzal az indíttatással párosulnak, hogy a bilincsektől megszabaduljanak.

Mármost a Kol Nidré „másodlagos átdolgozás” jelét is mutatja, melyet Reik is hangsúlyozott.⁵ Ezzel az elfojtás további útja válik felismerhetővé. Az arámi szövegben található héber betoldásra gondolok: „Ettől az Engesztelőnaptól a következő Engesztelőnapig [legyen] jóra számunkra.”⁶ Bizonyítható, hogy korábban a fogadalmak *utólagosan*, az elmúlt évre vonatkozóan váltak semmissé. Ez mellesleg a Kol Nidré formula szövegéből is egyenesen következik. Az ebben összezsúfolt összes igealak, mely a fogadalomra vonatkozik, nyelvtanilag múlt időben található. A héber betoldás, mely a jövő időre vonatkozik, a pontosabb megfigyelő számára szinte idegen testként hat a környezetében. A semmissé nyilvánítás utólagos és megelőlegezett formája között kétségtelenül van egy nem elhanyagolható pszichológiai különbség. Figyelembe véve az eskük általánosan szent jellegét, az előbbi a kötelezettség rosszindulatú eltaszításának hat; az utóbbi inkább olyan, mint egy megelőző rendszabály, mely a pszichoanalitikust a kényszerneurotikusnál megfigyelhető hasonló elkerülésekre emlékezteti.⁷

**Fordította:
Schmelowszky Ágoston**

(A tanulmány befejező részét következő számunkban közöljük)

Jegyzetek

¹ A fordítás a következő kiadás alapján készült: „Der Versöhnungstag: Bemerkungen zu Reiks „Probleme der Religionspsychologie” in Karl Abraham, *Psychoanalytische Studien* vol. 2. 360–372. (Giessen: Psycho-sozial Verlag, 1999). Helyenként figyelembe vettem a francia fordítást: „Le jour du Grand Pardon: Remarques sur l'ouvrage de Reik: „Problèmes de psychologie religieuse” in Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture* 163–177. (Paris: Payot, n.d.). Az alább olvasható lábjegyzetek tölem származnak (a ford.).

² A szóban forgó folyóirat, ahol a tanulmány először megjelent, az *Imago* (VI, 1), 80–90.

³ A neurózis kategória a jelenlegi nozológiai rendszerekből hiányzik, a pszichoanalízis fogalomtárának azonban továbbra is nélkülözhetetlen eszköze. A lelki megbetegedések azon spektrumát értjük alatta, melyben a realitáshoz való viszony alapvetően intakt, tehát ez áll a legközelebb az „egészségeshez”.

⁴ A formula a maga teljességében így hangzik: „Ez a kiváltásom, ez a helyettesem, ez az engeszteléselem. Ez a kakas halálba megy, én pedig jó, hosszú életbe és békességbe lépek és megyek.”

⁵ A „másodlagos átdolgozás” pszichoanalitikus terminus. Sigmund Freud eredetileg az álommunkával kapcsolatban fogalmazta meg, később egyéb, pszichopatológiai jelenségekre is kiterjeszti. Az elme olyan működését értjük alatta, mely végső soron lehetővé teszi, hogy bizonyos tudattalan impulzusok a tudat számára is megjelenjenek. A másodlagos átdolgozás által a tudattalan impulzus új összefüggésbe kerül, ezzel válik a tudat számára emészthetővé, azaz tudatossá. Itt a „másodlagos átdolgozás” – amint azt az idéző jel is mutatja – átvitt értelemben értendő: Bár a héber betoldás új összefüggésbe helyezi az arámi szöveget, jobban összhangba hozza a szerző által elemzett tudattalan motivációval, azonban mégsem úgy viszonyul hozzá, mint a tudatos tartalom a tudattalanhoz.

⁶ Az Abraham által használt német fordítás nem teljesen pontos. Inkább az eredetiből fordítottam, mely – potenciálisan – még inkább alátámasztja a szerző állításait.

⁷ Érdemes felfigyelnünk arra, hogy az Engesztelőnap foglalkozó Misna traktátus elutasítja a Kol Nidré elemzett héber betoldásában benne rejlő lehetőséget (Joma, 8, 9): „Aki azt mondja: 'vétekezem és megtérek, vétekezem és megtérek' – nem adatik meg neki, hogy megtérjen; 'vétekezem és az Engesztelőnap engesztelést hoz' – az Engesztelőnap nem hoz engesztelést [számára].”

KOLOZSI LÁSZLÓ

Fogantatás

Volt a falunkban egy igen lusta ember, mesélte Salamon rabbi, Nyisztornak hívták, szűcs volt, de olykor hetekig nem is fogott neki a cserzésnek, csak ült ott-hon és pipázott. Egyszer a mi rab-bink, Benjámin, áldott legyen a neve, rendelt tőle egy bekecset. Nyisztor azt ígérte, hogy három hét múlva kész lesz a bekeccsel, de egy álló esz-tendeig nem akaródzott neki megcsi-nálni a bekecset. A rabbi már el is fe-lejtette, hogy megrendelte a holmit, amikor Nyisztor megjelent a be-keccsel, és letette a konyhában az asztalára. Hát a járandósággal mi lesz?, kérdezte Nyisztor, miután per-cékig ácsingózott a konyhában, és hi-ába várta, hogy rabbi bemenjen a szobába a pénzért. Azt egy év múlva kapod csak meg, mondta mosolyogva a rabbi. Nyisztor nevetett. Majd hol-nap eljövök érte, mondta. Csak egy év múlva, mondta rabbi, és arcáról nem tűnt el a mosoly. Nyisztor nem hitte el, hogy a rabbi komolyan be-szél, másnap este megjelent a pénzé-ért. A rabbi kijött hozzá a kapuhoz, egy év múlva, mondta, mondtam ne-ke-d, egy év múlva kapod csak meg. Jól van, jól van, mondta Nyisztor, ér-tem én tréfát, akkor holnap újra itt le-szek. Másnap Nyisztor újra megje-lent. Egy év múlva, csak év múlva, mondta a rabbi. Nyisztor pajkosan megfenyegette a rabbit az ujjával, ér-tem, értem, nagy tréfamester maga, mondta, akkor holnap itt vagyok újra. Másnap újra a rabbi háza előtt topor-gott. A rabbi nevetett. Megint itt van?, mondta. Hát nem emlékszik, mit mondtam tegnap? Nyisztor cin-kosan mosolygott, és a rabbira ka-csintott. Akkor holnap, mondta, hol-

nap újra itt vagyok. Így ment ez egy éven keresztül. Nyisztor konokul, dermesztő szélben is, hóban is, fagy-ban is, minden este megjelent a rabbi háza előtt. Pontosan egy év múlva Nyisztor megkapta a pénzét. Tudtam én, hogy ki fog fizetni, mondta Nyisztor, mert ismerem én magát, tudtam, hogy maga nagy tréfamester; és nevetett. Micsoda egy komisz alak, mondta magában nevetgélve. Azt hitte, elhiszem neki, hogy csak egy év múlva fog kifizetni.

Anyám, mondta Salamon rabbi, aki egy kicsit együgyű volt, ismerte Nyisztor történetét, minden egyes hó-napban, amikor megjött a vérzése, nevetett. Milyen tréfás az Úr, mon-dta, azt hiszi, nem tudom, hogy úgyis lehet gyerekem. Azt hiszi, nem tu-dom, hogy csak a türelmem akarja próbára tenni. Minden hónapban, amikor anyám azt látta, hogy újra tisztulni kezd, mosolygott. Már me-gint, Uram, mondta, már megint ezt a buta tréfát űzöd velem: hát ezt ér-demlem én? Házassága tizedik évé-ben megfogantam. Anyám nevetett, amikor megtudta, hogy terhes: úgy látszik, tíz évvel tartoztam az Úrnak, mondta.

Milyen furcsa, mondta szomorúan Salamon rabbi, hogy éppen tízéves voltam, amikor anyám meghalt. Apám azt mondta, hogy már a szülés idején súlyos beteg volt; méhnyak-rákja volt; és az utolsó tíz éve csupán jutalom volt: az Úr ajándékozta meg vele azért, mert tíz éven át egy szem-pillantásnyi időre sem hitte, hogy az Úr konok és félelmetes.

FELAJÁNLÁS

Dédapám, meséltem Salamon rab-binak, csalódott az Úrban, és ha nem

A jó hír

Minden kedves olvasónk, aki egy évre előfizet a Szombatra, David I. Kertzer A pápák a zsidók ellen című nagyszerű kötetét kapja ajándékba szerkesztőségünkötől.

A könyvet, az előfizetést igazoló csekk vagy átutalás felmutatása ellenében, ez év decemberben és 2006 januárjában, csütörtök délutánonként 13 és 16 óra között lehet átvenni szerkesztőségünkben.

Az akcióban együttműködő partnerünk az Ulpius Ház Könyvkiadó.

is lett utolsó hónapjaiban hitehagyott, már nem járt a zsinagógába, és legfeljebb csak otthon imádkozott, ha imádkozott. Mi volt az oka?, kérdezte Salamon rabbi. Tudja, volt nálunk az az ősi szokás, hogy a haladók, nagybeteg barátoknak a közösség tagjai felajánlottak egy vagy néhány évet az életükből. Történtek, ki tudja történtek-e, én mindenesetre úgy hallottam, hogy történtek, és nincs okom ebben kételkedni, csodás gyógyulások, az ilyen felajánlások után, az Úr, ha nem is mindenkinek, de volt, akinek elfogadta a felajánlását. A század elején megbetegedett dédapám legjobb barátja, Kovács Gáspár, lám, még a nevére is emlékszem. Dédapám egész gyermekkorát ezzel a Gáspárral töltötte. Gáspár fővárosi egyetemeken végzett kitűnő eredménnyel, jobb eszű volt nagyapámnál, de mégis ő volt, aki a dédapámat tisztelte, dédapám állítólag olykor cinikusan, egészen lekezelően beszélt Gáspárral. Gáspár szelíd ember volt. Rengeteget dohányzott, azt mesélték, hogy még az egyetemen is rágyújtott előadás közben. Tüdőrákos lett. Már az egyetemen tanított, de otthon akart meghalni, ezért hazaköltözött Vayk-tornyára. A nagyapám egész nap ott lebzsel Gáspár házában, Gáspár hazaköltözése után. Annyira segítőkész volt, hogy már inkább hátráltatta a háziakat, nem segítette. Gáspár egy súlyos köhögési rohamát követően a zsinagógában, sabbatkor, felajánlotta egész hátralevő életét, mindenki megdöbbenésére, Gáspárnak. Van, aki egy évet ajánlott, van, aki tízet, de olyan sem korábban, sem utána nem akadt, aki egész hátralevő életét felajánlotta volna. Gáspár állítólag dühös lett, és szóba sem akart állni dédapámmal; de amikor meglátta dédapámat, aki lehajtott fejjel sétált a házuk udvarában, kiröhant, és letérdelt dédapám elé.

Mi történt Gáspárral? Meddig élt még?, kérdezte Salamon rabbi.

Három napig, mondtam.

Salamon rabbi hümmögött.

Megértem a dédapádat, mondta Salamon rabbi, de az Úr, áldott legyen a neve, jobban szíveleli azok imáit, akik szeretik az életüket.

CURRITE FUOSI¹

A SORSRÓL

Még kamasz koromban, talán tizenhat-hét éves lehettem, hallottam egy példázatot a sorsról, a nagyapámtól – mondta Hirsch rabbi – nem voltam még túl érett, talán fel sem fogtam a példázat jelentőségét, de bizonyára elgondolkoztam rajta, mert megjegyeztem, mindenképp így lehetett, mindenképp elgondolkozhattam rajta, hiszen azóta sem hagy nyugodni, azóta is eszembe jut, néha el is mesélem, és már néha abban is kételkedem, hogy a nagyapám úgy mesélte nekem, ahogy én mesélem tovább, mert sok minden változik az idők folyamán, átszűrjük, megrostáljuk a történeteket, amiket hallottunk, átszűrjük a hétköznapi délutánokon, és megrostáljuk a hallgatás óráiban, amikor nem a mindennapi teendőkre gondolunk, arra, hogy mit ültessünk a teraszra, meg hogy mit kéne venni hazafelé a boltban, meg hogy mikor kéne másnap délelőtt felkelni, mert a füvet is le kell nyírni, hanem olyan dolgokra gondolunk, amiknek nincs közük időjáráshoz, érzelmekhez, emlékekhez: csak az élettörténetünkhöz. Nagyapám azt mondta, az emberek, ha levetik a sorsukat, mint egy kabátot – mert tételezzük fel, hogy a sors egy kabát, és éppen leveszik, mert egy elegáns étteremben, a Sors étteremben akarnak enni –, és az étkezés után elmennek felvenni a kabátjukat, mindenképp a saját sorsát fogja újra felvenni, mert a másé kényelmetlen, hiába tűnik szebbnek: jobban szúrja a bőrt; hiába tűnik használhatóbbnak: rövid az ujj; hiába tűnik éppen megfelelőnek: egy árnyalattal kellemetlenebb a színe a megfelelőnél (csak a sötétben látszott éppen jónak) – mindenki felpróbálja a másik kabátját, eljátszik a gondolattal, hogy más kabátjában, egy szebbnek tűnőben, megy haza, de senki sem tud tenni egy tapodtat sem az idegen kabátban. Állnak a Sors étterem előtt azok a szerencsés egybegyűltek, akik felvetik a saját kabátjukat, és boldogok; azt gondolják: az övék a világ legjobb és legkényelmesebb kabátja.

¹ Fussatok, orsók (latin).

Szokatlan és bátor vállalkozás Eichner András részéről, hogy megrendezte Solem Alechem *Marienbad* című darabjának jiddis nyelvű előadását. Noha a jiddis soha nem volt egyetlen nemzet hivatalos nyelve sem, a harmincas években még csaknem tizenegymillióan beszélték, s irodalmi művek, színházi darabok, filmek készültek ezen a nyelven. Az egykor virágzó jiddis kultúra szinte nyom nélkül eltűnt, ma már kuriózumnak számít. A Nyári Zsidó Fesztivál egyik legérdekesebb vállalkozása volt a jiddis nyelven íródott darab színpadra állítása. A premiert 2005. augusztus 28-án tartották az egykori Filmmúzeumban, a mai Belvárosi Színházban. A rendkívüli alkalomra rendkívüli sztárvendéget hívtak meg, Maia Morgenstern román színésznőt, aki több magyar filmben nyújtott emlékezetes alakítást (*Hetedik szoba*, *Wittman fiúk* stb.), legutóbb pedig Mel Gibson *Passió* című filmjében ő játszotta Mária szerepét. Erről az alakításról rengeteg cikk, interjú jelent meg szerte a világon, az újságírókat legfőképpen az érdekelte, hogy miért vállalta el a színésznő – zsidósága ellenére – a sokak által antiszemita felhangoktól sem mentesnek vélt, újszövetségi tárgyú filmben való szereplést. Maia Morgenstern véleménye szerint a film nem antiszemita. Ő maga a szerep megformálásakor az anya alakjára koncentrált, ami nem volt nehéz, hiszen éppen harmadik gyermekét várta a forgatás idején. Igazán megtisztelő – bizonyára a rendező, Eichner András érdeme –, hogy Maia Morgenstern, az immár nemzetközi hírnő színésznő elvállalta a *Marienbad* egyik szerepét egy kis budapesti színház előadásán.

A főpróba után találkoztunk. A színésznő szűk, testhezállós nadrágot és trikót viselt, néhány ősz hajszállal kevert fekete haja keretezte sima, ovális arcát. Nyúlánk termete, hatalmas szemei fiatalos megjelenést kölcsönöznek a negyvenhárom éves művésznőnek. Két napal később, a premieren fantasztikus volt az átváltozása: rövid, vörös parókában, pompás, sárga csíkos, hosszú, XX. század eleji ruhában, hatalmas szalagokkal díszített kalapban bukkant elő

Egy eltűnt kultúra nyomában

**Beszélgetés Maia Morgenstern színésznővel,
a *Marienbad* főszereplőjével**

a sötét háttérből a megvilágított színpadra.

A beszélgetésre közvetlenül a főpróba után került sor, a színpadon beszélgettünk a darab díszletei között, tonett székeken ültünk, kis kerek asztalnál. Élénk volt és érdeklődő, nem látszott rajta, hogy épp az imént próbálta végig a két órás darabot. Ismerkedésül átnyújtottam neki a *Szombat* legfrissebb számát, amit érdeklődéssel lapozgatott, és közben megjegyezte, mennyire lenyűgözte az élénk, sokszínű zsidó élet, amellyel Magyarország találkozott.

– Beszél jiddisül? – kérdeztem.

– Igen, beszélek. Hiszen játszottam már jiddis nyelven. Mégsem állítanám, hogy tudok jiddisül, ezt a nyelvet mindig tanulni kell és továbbfejleszteni. Huszonöt éve vagyok a bukaresti Állami Zsidó Színház tagja, ott több jiddis nyelvű darabban is játszottam, a közönség szimultán román fordítással nézi ezeket a darabokat. A *Marienbad* szövegének elsajátításához segítségre volt szükségem. Nem tudom eléggé megköszönni nyelvtanárunk, Komoróczy Szonja áldozatos munkáját, amellyel bennünket, a darab szereplőit betanított. Szonja nemcsak a szavak helyes kiejtését tanította meg, hanem közben mindent elmondott a jiddis-zsidó kultúráról, a hagyományokról, amiről keveset tudtunk. Mindezt remek pedagógiai érzékkel, szeretettel és türelemmel tette. Ez a darab most kiváló alkalmat nyújtott jiddis nyelvtudásom csiszolására.

– A családjától tanult meg jiddisül?

– A nagyszüleim jiddisül és oroszul beszéltek otthon. A családi legendárból tudom, hogy a nagyanyám szinte kizárólag jiddis nyelvű könyveket olvasott.

Szüleim is tudják a nyelvet. Bevallom, először velük olvastattam fel a darabot. De tudja, a kiejtésben és a kis részletekben eltérések vannak. Mert a jiddis nyelv egész Európában létezett, és kis különbségekkel beszélték a különböző országokban. Ha őszinte akarok lenni, be kell vallanom, hogy kicsit megrémültem, amikor megkaptam a szöveget, olyan nagy, vaskos könyv volt.

– Szülei a holokauszt túlélői, feltehetőleg gyerekként élték át a borzalmakat.

– Mind a ketten tinédzserek voltak, de az emlékekben mindig jelen van a család múltja. Nagypámat és sok más rokonomat koncentrációs táborokban ölték meg.

– Eredetileg honnan jött a család Romániába?

– Az egyik nagyszülőm Besszarábiából, a másik Bukovinából települt át Erdélybe, majd onnan Bukarestbe jöttek.

– Vallásosok voltak?

– A dédszüleim, nagyszüleim, a nagynéném komolyan betartották a vallás előírásait, a kóser étrendet, zsinagógába jártak és megtartották az ünnepeket. A szüleim már asszimilálódtak, nem tarják a vallást. Én azért járok néha zsinagógába.

– Fontos az ön számára, hogy zsidó családból származik?

– Ezt én sohasem tudom elfelejteni. Sok rokonomat ölték meg a családból. Tudja, próbálok nagyon óvatos lenni a szavakkal, ha érzelmekről van szó. De tudom, kitörölhetetlen örökséget hagytak rám. A család tragédiáját és a kultúra szeretetét. Nálunk a legfontosabb volt a kultúra, a tanulás tisztelete. Az egyetemes kultúrára gondolok. Olyan családban nőttem fel, ahol a kultúra, a tudás, a tolerancia és mások tisztelete volt a legfontosabb.

– Érte diszkrimináció gyerekkorában származása miatt Romániában?

– Igen, néhányszor, még kisgyerekkoromban. Aztán már nem emlékszem ilyesmire. De az én védekezési módszerem mindig is az volt, hogy bebizonyítsam: abban, amit csinálók, jó vagyok, hogy nyitott a gondolkodásom, önálló és erős személyiség vagyok. Számomra mindig a cselekvés volt a legfontosabb.

Nem szeretem a panaszkodást, a gyanakvást, legkevésbé pedig a félelmet. Hamarabb használok az öklömet, mint hogy féljek. Természetesen szimbolikus értelemben. Ha valamilyen sérelem ért, soha nem hagytam annyiban. Azzal bizonyítok, hogy teszem a dolgom. A játékkal fejezem ki a gondolataimat és az érzéseimet. Mindent elkövetek, hogy

Fotók: Tóth Csilla

egyre jobb legyek abban, amit csinálók. Ez az én fegyverem. Magamhoz vagyok a legkeményebb, miként ennél a próbánál is. Én nem elégszem meg azzal, hogy „valahogy” beszéljek jiddisül. Én érteni akarom, amit mondok, pontosan tudni akarom a szavak jelentését. Nagyon alaposnak kell lennünk a beszédnél, a mozgással, mindennel, amit a

színpadon csinálunk. Mindennek jelentősége van.

– Miért gondolja, hogy 2005-ben a jiddis nyelv pontos bemutatásának nagy a jelentősége?

– Látja, ez nagyon lényeges kérdés. Mert mi négyen a színpadon különbözőek vagyunk, más országból jöttünk, különböző a kultúránk. Beleértem persze a két zenészt, Jávor Ferencet és Gazda Bencét. A zenének és a filmbetéteknek is lényeges szerepük van a darabban. Mi igenis a mai kor embere számára játszottunk 2005-ben. Nem akarunk valamiféle panoptikumot létrehozni, nagyon is élő az, amit csinálunk. Köszönhető ez elsősorban Eichner András rendezőnek, aki határozottan nem akarta, hogy imitáljuk azt a stílust, ahogy nyolcvan-száz évvel ezelőtt az őseink előadtak egy jiddis darabot. Modern előadást hoztunk létre, használjuk a zenét, a filmet, úgy játszunk, ahogy ma játszanak a színészek, de jiddis nyelven, mert mi magunk is meg akarjuk érteni, hogy aztán meg tudjuk értetni a közönséggel is, mi volt a jiddis kultúra. Semmi erőlködés nincs benne, nyitottan, tiszta szívből játszunk – a többi már jön magától. A szöveg gyönyörű, minden fontos dolog benne van. A ruhák, a viselkedés, a játéktípus és a humor. Rengeteg humor. Manapság nemigen található olyan darab, amelyben ennyi humor, ironia és elsősorban önironia volna. A rendező törekedett arra, hogy a játéktípusunk ne tűnjön groteszknak, s hogy ne játsszunk túl a szerepet – rossz értelemben.

– A groteszk játéktípus lehet modern is...

– Ebben az esetben könnyen sztereotípiába csúszhatunk. Arra gondolok – de lehet, hogy ez túl erős fogalmazás –, hogy ne úgy játszunk, ahogy az antiszemiták játszanának el egy ilyen darabot. Hogy a zsidók rovására ne lehessen mulatni. Nehéz ezt árnyaltan kifejeznem, román az anyanyelvem. Természetesen a darab ironikus vígjáték. Solem Alechem látásmódja néha kíméletlenül kemény és ironikus. De ugyanakkor rengeteget nevetgetünk rajta tiszta szívből, egy kis könnyecseppel a szemünkben.

– Gondolja, hogy a magyar közönség számára lényeges, hogy jiddis nyelvű legyen egy darab?

– Nem csak a magyarok számára. Természetesen maga az előadás nagyon fontos számunkra, számomra, és ennek talán személyes okai is vannak. Ha bár-mikor felkérnek arra, hogy játsszam el újra, és ezt nagyon remélem is, meg lesznek tisztelve és jövők akárhányszor. De a darab nemcsak zsidóknak és magyaroknak készült, hanem a világ bármely országának közönsége számára. A jiddis egyfajta kultusz a kultúrában, eltűnt, nem létezik. Ezért kell minél többször és többfelé előadni.

– Végtelenül komolyan veszi a játékot. Játékstílusa mindig erőteljes, nem lehet nem önre figyelni, ha a színpadon vagy a filmvásznon megjelenik. Háromgyerekes családjánaként hogyan tud minden darabot olyan szenvedélyesen játszani, mint ha a világon semmi más nem lenne fontos? Ez a kollégái véleménye is, akikkel végigpróbálta ezt a darabot. Olyan játékstílust képvisel, amely teljes embert igényel.

– Természetesen, erről beszéltem az előbb. De el kell mondanom, hogy a kollégáim éppen így végigharcolták az egészet, amíg eljutottunk a megvalósulásig... Teljesen egyetértek abban, hogy különböző játékstílusok léteznek. Az enyém a szeretetből táplálkozik. Szeretet az emberek iránt, az élet iránt, minden iránt. Három gyerekem van, egyelőre. Van egy húszéves fiam, és két lányom, az egyik ötéves, a másik nemrég született, ő az, akivel végigforgattam Mária szerepét a *Passió*-ban. Férjem neurologus, boldog vagyok a családommal. Őszintén szólva nem szétválaszthatók a dolgok. A gyerekeim és a színészet egyaránt életem része, s mindkettő halálosan fontos számomra.

– Gondolom, a Passió után rengeteg ajánlat érkezett az ön számára. Hogyan válogat a felajánlott filmek között?

– Őszintén megmondom: Nem érkezett olyan sok ajánlat... Nem. És amit felajánlottak, azok között sok teljes ostobaság volt. Azt fogadom el, ami megmozdítja a lelkemet, amihez közöm van. Egyet már csaknem elfogadtam, még nem beszélnek róla... De például ezt a darabot is elvállaltam, itt vagyok, dolgozom, méghozzá egy vígjátékban, ami nagy kihívást jelent számomra.

Surányi Vera

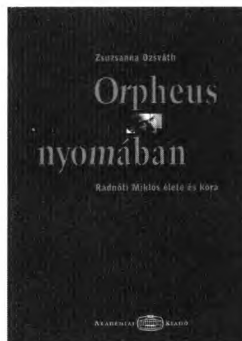
Orpheus nyomában

Orpheus, a görög mitológia zenésze, lantosa és énekese leszállt az alvilágba. Radnóti Miklóst, a magyar költőt belekényszerítették. Orpheus önként ment, hogy hitvesét kiszabadítsa, Radnótít letaszították a pokolba. Orpheus visszatért, hogy keserves bolyongás után kegyetlen halált haljon. Radnóti nem tért vissza többé soha.

Vagy mégis? Radnóti, az ember és a költő földi történetét, beleértve ebbe a szerbiai Bor bányában és az onnan elvezető több száz kilométeres úton általa megélt alvilágot dolgozta fel Ozsváth Zsuzsanna *Orpheus nyomában* c. könyvében. Az igényes fordítás Hernádi Miklóst dícséri, az elegáns kötet a Kiadót. Az Olvasónak legfeljebb a miatt lehet hiányérzete, hogy nem láthatja – legalább fotón – a költő szeretteit és patrónusait, mint például Sik Sándort, illetve barátait Baróti Dezsőtől Babits Mihályig.

Ozsváth végigvezeti az Olvasót azon a kevesek által megjárt úton, amely az alvilágig húzódó ösvényen, és magában az alvilágban kanyargó sziklákon át egy ember költői nagyságát kiteljesítette, és amely végül – a véletlenek egybejárása jóvoltából is – eljutott odáig, hogy ha nem is testi valójában, de teljes emberi és költői nagyságában Radnóti mégis visszatérjen. Visszatérjen oda, ahonnan származott, az európai és benne mindenek előtt a magyar kultúra és költészet világába.

A szerzővel együtt valloam ugyanis, hogy Radnóti kultúráját, kötődéseit, képeit ebből a kultúrából merítette, ehhez fűződtek ambíciói, miközben mind élményeit, mind szorongásait és egyre növekvő félelmeit mindenekelőtt az aktuális magyar társadalmi és politikai közélet táplálta. Azért mondom, hogy mindenekelőtt, mert az aggodalomra okot szolgáltatott

Zsuzsanna Ozsváth: Orpheus nyomában, Radnóti Miklós élete és kora. Akadémiai Kiadó, 2005, 242 oldal, 3500 Ft

Európai, és különösen Németország korabeli állapota is. A barna diktatúra fenyegető árnyékában ugyanis már csak egy jó-hiszemű, baloldali vendég, mint amilyen Radnóti is volt, találhatott Párizsban megnyugtató szabadságra és humánusra. A valóságban ugyanis Franciaország, Európa nagy részével egyetemben, az 1920-as évek közepétől kezdve a növekvő politikai káosz képét mutatta. Egy felbolydult méh-kashoz hasonlított, ahol hemzsegték a szélsőjobboldali szervezetek, melyek megmozdulásokat rendeztek, államcsínyt készítettek elő és azt nem ritkán végre is hajtották.

Radnóti Miklós élete mindenesetre a korabeli magyar történet kereteibe ágyazódott, amely történet beszorította őt, a széles látókörű, elfogulatlan embert egy sarokba, amelyet az előítéletek és elfogultságok alakítottak ki. Voltaképpen saját családi sorsának alakulása idézte elő, hogy bár zsidónak keresztelték, a zsidó vallás alig valamit, vagy inkább semmit sem jelentett a számára, és hogy éppen ezért, soha, egy pillanatra sem fogadta el, hogy e címen bélyeget nyomjanak a homlokára. Ozsváth Zsuzsanna nagy empátiával és hitelen mutatja be a folyamatot, amelynek következményeként Radnótít, aki semmi más nem akart lenni, mint nagy magyar költő, érvénytelen zsidósága miatt mintegy véletlenül, ám a nemzetiszocializmus logikájának megfelelően meggyilkolják, és névtelen sírba kaparják el.

A szerző a magyar történelem e gyászos korszakának a hangulatát és hullámzásait

híven követi, megmutatva így, hogy ami tragédia volt Radnóti és oly sok más zsidónak minősített magyar állampolgár számára, tragédia volt együtt a magyar kultúra és a magyar társadalom egészére nézve is. Bemutatja a sokkot, amely a Trianon betegséget eredményezte, a háború utáni gyilkossági hullámokat, a nehézkes és numerus claususszal terhelt lábadozást, hogy azután érzékeltesse a világgazdasági válság pusztításait és a nyomában járó dühödt bűnbak-keresést. Kalauzolásával eljutunk Gömbös Gyuláig, és addig a fordulatig, ahol megtörténik a magyar szellemi élet addig inkább csak lappangó, ezúttal viszont határozott hasadása, amelyet népi – urbánus ellentétként szokás aposztrofálni. Nevezhetnénk ezt egyébként akár nacionalista – européer, vagy zsidó – nem-zsidó szakadásnak is. A hazai szellemi élet pedig úgy alakult, hogy aki urbánus és européer volt, az egyúttal zsidónak volt tekintendő, akár az volt valóban, akár nem.

Radnóti pedig kénytelen volt átélni, hogy bár ő magyarnak tekinti és érzi magát, a magyar közélet tükre mind inkább azt veri vissza, hogy ő bizony zsidó. Mi köze volt mindennek a baloldalisághoz? A nacionalista szélsőjobb szemében bizony nagyon is sok. Hitler a zsidó szellem ártalmas hatását ugyan Szent Pál fordulatáig vezette vissza, akit baloldalinak aligha lehet tekinteni, de a továbbiakban a mindenkori baloldallal folytatta, a magyar politika meghatározói, és még inkább szélsőjobb oldali hangadói pedig nem győzték ismételni, hogy a magyar katasztrófát a Jászi Oszkár és Kun Béla féle baloldali zsidók idézték elő. – A válságos pártalakulások azonban másként alakultak. Vázsonyi Vilmostól Fenyő Miksán át Kornfeld Móricig számos nagy tekintélynek örvendő zsidó személyiséget nem volt lehetséges besorolni a baloldalba, miként a legtöbb zsidó vallási és polgári szervezetet sem. A vidéki kis zsidók, a boltosok és a kocsmárosok viszont nem politizáltak, és – miként Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök panaszkolta – jól megfértek a helybeli parasztokkal, és ők is velük. Kétségtelen, hogy a zsidó értelmiségiek jelentős része viszont valóban a baloldalhoz húzott vagy kötődött.

A kérdés abban áll, hogy miért, illetve hogy milyen baloldalhoz? A miérte a válasz sok rétegből tevődik össze. Legmélyebb gyökerét vélhetően az alkotja, hogy a zsidó kultúrában mindig nagy volt az

írás, a tudás tisztelete, és ez áthagyományozódott a 20. századra is. A zsidó családok mindent megtettek azért, hogy gyermekeiket taníttassák, és a zsidó fiatalok mindent megtettek azért, hogy e lehetőséget maximálisan felhasználják. Egy magyar szerző az 1930-as évek elején arról cikkezett, hogy a nem-zsidó fiatalok egyáltalán nem használták ki a numerus clausus által nekik juttatott kedvező helyzetet, míg az egyetemekre bekerült zsidó egyetemisták a korábbiaknál is eredményesebbeknek mutatkoztak. Így tehát – vonta le a következtetést a szerző – a törvény hatástan maradt. E nevelési – tanulási folyamat egyenes következménye volt, hogy a zsidó fiatalok között proporcionálisan nagy volt azok száma, akik széles látókörrel és elemző készséggel rendelkeztek. A korabeli náci, fasiszta, katonai, királyi és kabinet-diktatúrákkal átszőtt Európában pedig a racionalitás és egyúttal a realitás jegyében csak balra vezetett az út. A meghatározó szélsőjobb oldali nyomathoz képest a hagyományos konzervativizmus is balra helyezkedett el. (Igazolta ezt több konzervatív és kereszténydemokrata formátum részvétele az ellenállásban.)

E tágas szemlélet következtében a zsidó szabad értelmiség világában ugyancsak többen akadtak, akik felismertek olyan veszedelmeket, amelyek nem csak őket személyesen, de az egész nemzetet fenyegették. Ez azt jelentette, hogy – a vádaktól eltérően – nem azért látták másként a nemzeti kérdést, mert nemzetietlenes voltak, hanem azért, mert másban látták megjelenni a nemzeti érdeket. Eltérően a nemzeti táboroktól, nem hitték el például, hogy a magyar problémákon segíthetne egy olyan háborús megoldás, amelyet az ország a nemzetiszocialista Németország oldalán kockáztat meg. (Ezt egyébként számos nem-zsidó értelmiségi sem hitte.)

A zsidó értelmiség baloldali hajlamának harmadik rétegét pedig – amint erre a szerző is rámutat –, az alkotta, hogy a magyar vezető körökben eluralkodó kiközösítési gesztusok ezt az értelmiséget bal felé tolták, sőt szinte kényszerítették. Az üvöltő nacionalizmussal és antiszemitizmussal csak ott lehetett, ha nem is valós, legalább szellemi támogatásra találni.

Mindenesetre, egyáltalán nem kellett kommunistának lenni ahhoz, hogy valaki elrettenjen a Spanyolországban zajló irtóháborútól, ellenérzéssel nézze végig az erőszakos Anschlusst, elborzadjon Prága

lerohanásán, és már rettegéssel reagáljon a Lengyelország, majd a Szovjetunió felől beszivárgó hírekre, amelyek a fajelmélet gyakorlatában úrrá vált gettózási és gyilkossági hullámokról szóltak. Akkor tehát milyen baloldal? Bár Magyarországon a baloldal a Horthy korszakban mindvégig gyenge volt és maradt, a palettán azért megtalálhatóak voltak a liberálisok és a szociáldemokraták is. Nem tudni arról, hogy Radnóti bármelyik táborhoz csatlakozott volna, mindazonáltal az biztos, hogy liberálisan és humánusan gondolkodott, minden önkényt kárhozott, a szabadság világát kereste, és együtt érzett a nyomorultakkal, valamint azokkal, akiket veszély fenyegetett.

Nos, az Orpheusunkat kísérő Ozsváth Zsuzsanna végigvezet bennünket e gyötrelmes kálvárián, miközben – és ez legnagyobb érdeme – minden stációban felmutatja, értő módon elemzi a költői gyarapodást, amelyet Radnóti az egyre szorosabbá váló présben a magáénak mondhatott. A történeti képben akadnak homályos folatok, és kisebb – nagyobb tévedések, amelyek láthatóan abból fakadnak, hogy a szerző néhány történeti kérdés esetében viszonylag régi irodalmi forrásokra hagyatkozott, miközben a történészek, külföldön csakúgy, mint Magyarországon, számos új ténymegállapításra jutottak, illetve számos kérdést árnyaltabban tudnak visszaadni, mint húsz – harminc évvel ezelőtt. E megállapítás illusztrálására egyetlen példát említek fel. A szöveg szerint Károlyi Mihály 1919 márciusában lemondott a népköztársaság elnöki pozíciójáról. Több évtizeden át ezt mindenki így tudta, ma azonban teljes határozottsággal állítható, hogy Károlyi nem mondott le, az ezt tartalmazó közleményt nem csak alá nem írta, de még csak nem is látta.

Ez és néhány más, hasonló okokból eredő pontatlanság mit sem változtat azon, hogy a kor, amelyben Radnóti Miklós tevékenykedett, lényegében véve nem csak hiteles légkörben jelenik meg Ozsváth Zsuzsanna könyvének lapjain, de egyúttal éppen e légkör érzékeltetése révén szolgálja egy vergődő lélek ember feletti küzdelmének hiteles értelmezési lehetőségét is. Ozsváth kitűnően fogja egybe az embert, a költőt és korát. Radnóti – Orpheus csak ebben a történetben, csak ebben a közegeben lehetett azzá, amivé lett: a magyar líra egyik legnagyobb reprezentánsává.

Ormos Mária

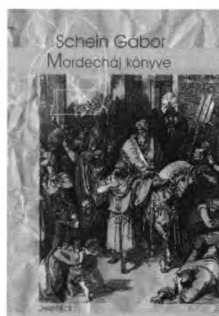
Három nemzedék

Nem Szeckű Gyula nevezetes művét elemzem, hanem Schein Gábor két regényét készülök méltatni. Tekintettel azonban arra, hogy a költőként és irodalomtudósként is jeleskedő író alapjában véve egy magyar zsidó család három nemzedékét, egészen pontosan saját nagyapját, apját és önmagát állítja eléünk, okom van rá, hogy a hajdani címre utaljak.

Schein tehetséges, művelt és sokoldalú, jól író szerző. Irodalomtudományi munkáira, melyek közül kiemelkedik *Az irodalom rövid története a kezdetektől a romantikáig* című, Gintli Tiborral közösen írt, nagyigényű műve, nem térek ki, mint ahogy a versesköteteivel sem foglalkozom, bár feltételezem, hogy költészetében számos olyan motívum van, mely a „családi indíttatásból” ered.

Maradok az említett két könyvével, rögtön megjegyezve, hogy inkább egy készülő, ígéretes nagyregény előmunkálatainak tartom őket, mint befejezett epikai alkotásnak.

Mindkét, egymást kiegészítő és értelmező kisregényben találkozunk a nagyapával, az apával, akinek a neve M., és a róluk mesélő unokával, P.-vel, akiről végül kiderül, hogy Péter. A két mű szerkezete meglehetősen sokrétű, ugyanakkor vannak bennük szövegszerű átfedések is. Itt is, ott is szó esik a Bajához közel eső faluról, Bácsalmásról, ahonnan a nyomdász nagyapát, családjával együtt, Ausztriába deportálják. Egy Bécs környéki faluban, társaikkal együtt sikerült túlélniük a holokausztot, miközben a faluban élő zsidók másik csoportját – akiket a végzet egy másik vagonba pa-

Schein Gábor:
Mordecháj könyve.
Kisregény,
„Élő irodalom sorozat”,
Jelenkor Kiadó, Pécs,
2002, 87 oldal, 1000 Ft

Schein Gábor:
Lázár! Kisregény,
„Élő irodalom sorozat”,
Jelenkor Kiadó, Pécs,
2004, 135 oldal, 1900 Ft

rancsolt – Auschwitzban meggyilkolták. A cselekmény, pontosabban a fellillantott emlékképek másik rétege az ötvenes–hatvanas évek Budapestjére vonatkozik, ahol a vidékről felkerült család új életet kezd: M. felnő, dolgozni kezd, és megnősül, megszületik P. A *Mordecháj* könyvében mindezen túl a narráció harmadik szintje *Eszter* könyvét idézi fel, sajátos interpretációban, ugyanis ez a nevezetes mű megtalálható a nagyapa könyvtárában, az utolsó bácsalmási rabbi, Blumenfeld Lipót fordításában. A Purim előtt, a zsinagógában felolvasott *Megilla* története alkotja az egyik legfőbb különbséget a két kisregény között, és az olvasó eltűnődik azon, miért szerepelteti Schein Gábor az elsőben. Végül arra a következtetésre jut, hogy a Háman által előkészített, és csodálatos módon meghíusult népiptást, a zsidóság évezredekkel ezelőtti megmenekülését állítja párhuzamba családjá ausztriai megmenekülésével.

Tekintsünk most el az antik sztoritól, és koncentráljunk a nagypapa, M. és Péter összefonódott sorsára, melyet

„objektív” és szubjektív nézőpontból is megismerhetünk: a fiúk beszélnek az apjukról, de az elbeszélő gyakran egyikkel sem azonos, hanem egy személytelen narrátor. Alapvető kérdés, melyet az utóbbi időben egyetlen kritikus sem mulaszt el feltenni: mi a „beszédhelyzet”, mi indokolja az elbeszélést?

A *Lázár!* több joggal nevezhető „gyászkönyvnek”, mint előzménye. Volt, aki apa-fiú regénynek nevezte, és Kafka *Levél apámhoz* művéhez hasonlította. Úgy vélem azonban, ez a párhuzam egyelőre nem áll meg. Persze, ha Schein Gábor újra visszatér a témához, elmozdulhat ebbe az irányba is. Tehetsége alkalmassá teszi, hogy egyszer majd együtt láttassa a második és harmadik generáció szemével, komplexen és ellentmondásaival a huszadik századi magyar-zsidó történelmet.

A *Lázár!* műfaját tekintve esszéregény. Ez egyszerre hibája és erénye, hiszen gyakran elemzi és elmondja a múltat, ám nem ábrázolja. Ekkor is megelégszik a családi legendáriummal és a személyes emlékekkel, és kísérletet sem tesz arra, hogy megértse apja viselkedésének okait. Ugyanis amíg nagyapja élete kényszerpályán zajlott, melyről az olvasó meggyőző képet kap, addig az apjának, M.-nek mégiscsak volt lehetősége, ha mégoly csekély is, hogy válasszon. De ő még ezekben a pillanatokban is rosszul döntött, majd belenyugodott a sorsába, egyedül a fiában találva vigaszt. Törvényszerű volt-e, hogy így történt? A kérdésre legalább meg kellene kísérelni a választ.

Péter mondja a *Lázár!* című regényében (melyet én többre értékelek az elsőnél): „Mégis remélem, mire a végére érek, sikerül annyira megközelítenem az igazságot, hogy az kissé megnyugtató mindkettőnknek, és megkönnyíti számomra az életet, számomra a halált.” Összintén, világos beszéd. Utal a mély kötődésre, mely Pétert az

apjához fűzte, és az ürre, amelyet halálával hagyott. Ez a szeretettel és szánalommal egyaránt telített kapcsolat intenzitásában nem hasonlítható ahhoz, ami Pétert a nagypapjához fűzte: bármennyire mély nyomokat is hagyott benne az egykori nyomdász, a nemzedékek közötti szakadékot a szerző csak a születése előtt történt, „más szemével látott” események (ausztriai deportálás, 1956-os forradalom stb.) felidézésével tudja kitölteni.

Az apa-fiú kapcsolat egészen más-ként jelenik meg mind a két regényben. M. élete torzóban maradt. Felszédülve elfordult a judaizmustól, a holokaust traumájától megzavarodva kommunista párttag lett, még karhatalmistaként is szolgált. Végül mesterséges megtermékenyítő, inszeminátor lett, majd boltvezetőként, viszonylag korán fejezte be az életét, miután sikerült felnevelnie a fiát. Ismerős sors, jól jellemzi az „elveszett zsidó nemzedé-

ket”. Pétert az élete és halála közvetlenül érinti, nem tud megbékélni vele. A *Lázár!* mint cím egyértelműen arra utal, hogy fel szeretné őt támasztani, s kötődik Jézushoz, aki az evangéliumok szerint egyszer megtette ezt a csodát. De elég-e vajon ez a valóban hiteles érzés, hogy elbírnjon egy egész epikai konstrukciót?

Ideje most már beismeri a hiányt, mely a két könyvet olvasva kezdettől fogva eltöltött. Péterről, a nemzedék harmadik, aktív értelmiségivé vált tagjáról ugyanis nem tudunk meg semmit, még azt sem, hogy kitartott-e örökölt zsidósága mellett, vagy szembefordult vele. Nem egyszerűen életrajzi ismeretekről van szó, hiszen azokat – feltéve persze, hogy P.-t azonosnak tekintjük az 1969-ben született, magyar–német szakot végzett Schein Gáborral – különböző forrásokból megismerhetjük. De semmi sem derül ki e két könyvből arról,

hogy a nagypapjára és apjára való emlékezésen kívül mi foglalkoztatja ma, illetve a könyvek megírása idején az unokát. Semmit nem tudunk konfliktusairól, érzéseiről, egyáltalán, arról a világról, melyben él. Ettől, legalábbis számomra, a két könyv a „levegőben lebeg”, s olykor csak annak a közhelynek az illusztrációjául szolgál, hogy „minden zsidó élete kész regény”.

Schein Gábor nagyigényű irodalomtörténeti vállalkozását megjelenése idején a kritikusok Szerb Antaléhoz hasonlították, aki tehetséges szépíró is volt. Igaz, inkább „művelődéstörténeti krimiket” írt, és nem magyar-zsidó családregeit. Úgy érzem, Szerb Antal útja a fiatal Schein Gábor előtt nyitva áll, mint ahogy az utóbbi is. Két kisregénye kifejezett tehetségről árulkodó kezdemény, de a témához, ha igazán maradandót akar alkotni, újra neki kell még gyürkőznie.

Pelle János

Summary

Attila Novák's editorial was inspired by a short trip to Tunisia: he comments on the relationship between the West and Islam: "The words of Memmi become too quiet next to the multicultural battle cries which only take what it finds pleasant in different civilizations and cultures, and only those things which are easy to consume – both in literal and figurative sense: cooking, henna and music. Multiculturalism is a product of the West, and it has liberal democracy as a protective shield safeguarding the harmony of its parts by stopping their aspirations for power. But the reality of being there wakes you from this dream."

In connection with the editorial article we publish a selection of articles discussing the statements – often inciting hatred – made by the Arabic media in connection with Israel and the Jews. Let us quote the words of Mustapha Muslim, a professor at Al-Sarika University. "Allah has now collected the Jews dispersed all around the world into Israel. He is leading them to go there from every country, to give force to His universal law: the day of the last judgement shall come when the Muslims go to fight the Jews and the rock and the tree will speak: "Oh Muslims, oh servants of Allah, there is a Jew hiding behind me, come and kill him." If the Jews were all dispersed around the world how could we find them to fight them?"

Ferenc Olti, executive director of Inter-European Bank, a well known figure of the Jewish community, claimed critically in an interview: "The state treats the Jewish community as if it was a homogeneous unit, simply because this is a comfortable attitude. They believe that the only organization they have contact with – The Alliance of the Jewish Communities in Hungary (MAZSIHISZ) – represents and harmonizes all the different Jewish interests. But this is not the case. I, for exam-

ple, at the time suggested that instead of the homogeneous rabbinical council, there should be separate autonomous ones representing the different movements. The Alliance of the Jewish Communities in Hungary is incapable of and unwilling to contrast and harmonize within the organization the different Jewish interests. Because this is not possible, the State needs to be influenced in a way that it does not only keep the one contact with the Jewish community."

Gábor T. Szántó wrote an obituary to István Eörsi recently deceased Hungarian-Jewish author, public writer.

"Why do you wear it" is the title of the selection of photos we publish on why people we asked at random in the streets of Budapest wear Jewish symbols (the star of David, a Chai pendant, etc). Two psychologists, Péter Popper and Vera Békés H. expressed their views on this phenomenon. Péter Popper says in "Confessions about a silver hand": "Why do I wear it? Because I have grown to like it through the years, it belongs to me like my glasses do. I am "Me" together with it. When will I stop wearing it? "Until the light of the Sun is extinguished, and the shadows fade." That is until bedtime in the evenings or until the day when they take it off me."

Maia Morgenstern Romanian-Jewish actress talked to Szombat in an interview about *Marienbad*, a play by Sholem Alechem which she performed in recently in Budapest, in Yiddish.

A German-Jewish psychoanalyst, **Karl Abraham** examines the customs and prayers of Yom Kippur from a psychoanalytical point of view. The text was translated by the author of the accompanying study, **Schmelowsky Ágoston**.

In our literary section we publish **László Kolozsi's** short stories and a review by **János Pelle** on two books written by **Gábor Schein**, as well as a study by **Mária Ormos** on **Zsuzsanna Ozsvath's** monography on **Miklós Radnóti**.